

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Hacettepe University Journal of Faculty of Letters

Aralık/December 2019 - 36(2), 221-243

doi: 10.32600/huefd.433460

Hakemli Makaleler – Refereed Articles

Geliş tarihi / Received: 12.06.2018 Kabul tarihi / Accepted: 16.01.2019

Aklın Yolu İki: Natüralizm ya da Konvansiyonalizm: Platon'dan Rousseau'ya dilin kökeni ve işlevi üzerine bir soruşturma

Great Minds Think Differently: Naturalism and Conventionalism: An assessment on the
origins and communicative functions of the language from Plato to Rousseau

Onur DURSUN*

Öz

Dilin oluşumu ya da kökeni, zihinleri meşgul eden temel sorulardan birisidir. Dilin kökenine dair soruşturmaların tarihi çok eskiye uzansa da sistematik olarak ilk kez Antik Yunan'da ele alınmıştır. Günümüz felsefesini şekillendirmeyi sürdüren Platon, *Kratylos* ve kısmen de *Sofist* diyalogunda bu konuyu ele alarak göstergelerin oluşum ilkesini/mantığını bulmaya çalışmış ve dönemin dil yaklaşımlarına da kısmen ışık tutmuştur. Bu çaba Platon'dan günümüze devam etmiştir. Aydınlanma Dönemi düşünürleri bu konu üzerine ciddi biçimde eğilmiş ve konuyla ilgili başlıca eserler verenler dahi olmuştur. Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz, Rousseau gibi düşünürler dilin kökeni ve işlevini ele almıştır. Böylece dil ve gösterge gibi kavramlar felsefe yazınının temel konularından birisine dönüşmüştür. Dil felsefesi alanında genel ve hatta zorunlu olarak iki yaklaşım belirginleşmiştir: Natüralizm ve konvansiyonalizm. Bu çalışma, felsefe tarihinde öneme sahip filozofların dil teorilerini ortaya koymayı ve böylece dilin önemine yeniden dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Çalışmamızın amacı, gündelik yaşamda üretilen ve bilimsel düzlemde keşfedilmeye çalışılan anlamların neredeyse tümünün eklemli dille ve göstergeleriyle üretildiği düşüncesinden hareketle eklemli dilin önemine dikkat çekmek ve toplumun temel kurucu mekanizmalarından birisi olan bu aracın kökenine ve işlevine ilişkin felsefi yaklaşımları ortaya koyabilmektir. Çalışmamız öncelikle Platon'un *Kratylos* ve *Sofist* diyaloglarındaki dil düşüncesini ayrıntılarıyla irdelemiş ve Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz ve Rousseau'nun dil anlayışını ele alarak eklemli dille ilgili genel felsefi bir bakış açısı oluşturmaya çalışmıştır.

Anahtar sözcükler: Dilin kökeni, dil felsefesi, iletişim ve dil, gösterge, anlam üretimi.

Abstract

One of the main questions in social sciences is the origin and formation of language. Although the history of the inquiries about the origin of language dates back to ancient times, it was first and systematically examined in Ancient Greece. One of the architects of today's philosophical thinking Plato's endeavour to discover the formation and the logic of the signs/names through his own dialogues in *Cratylos* and partly in *Sophist* elucidated the language debates to some extent. The attempt to discover the secrets of language has continued from the time of Plato until the Age of Enlightenment. The thinkers of the Enlightenment vigorously worked on this issue and some of them contributed to the subject with major works. Thinkers such as Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz, Rousseau studied the origins and functions of language. Thus, concepts such as language and signs have become one of the basic subjects of philosophical writings. In the field of language philosophy, two approaches have increasingly emerged as general and even obligatory: Naturalism and conventionalism. This study aims to reveal the language theories of historically renowned philosophers and thus to redraw attention to the importance of language. The goal of the study is to draw attention to the importance of articulated language by considering the fact that all meanings generated in daily life, and

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü. e-posta: odursun@cu.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-9268-0936

tried to discover in the field of science are produced by articulated language and its signs. And also the study aims to raise awareness on the medium of language which is one of the basic establishing mechanisms of communication systems and even society by revealing philosophical debates. In the study we initially examine Plato's linguistic views in his dialogues Cratylus and Sophist at full length, and later try to form a general philosophical perspective on articulated language by reflecting on certain Enlightenment philosophers such as Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz and Rousseau.

Keywords: Origin of language, language philosophy, communication and language, sign, meaning production.

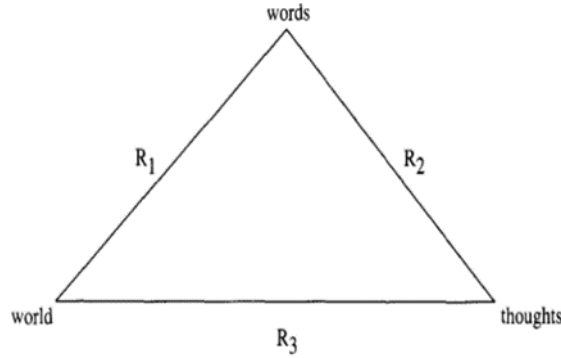
Giriş

Eklemlî dil, gündelik yaşamda insanların en çok kullandığı ama üzerine çok fazla düşünmediği bir iletişim aracıdır. Toplumsal yapıdaki uzlaşımları ve çatışmaları algıladığımız, başta söylem analizi olmak üzere çeşitli tekniklerle sökmeye çalıştığımız birçok anlamın ortamıdır eklemlî dil. Toplumlara toplumsallık ruhunu kazandıran, Habermasçı ifadeyle ‘yaşam dünyasını’ koordine eden ve ‘iletişimsel eylemin temel aracı’ olan (Habermas, 1996, s. 557); Humboldt’u (Kula, 2012, ss. 50-51) ‘dil kavramını ulus üzerinden sorgulamaya sevk eden’, Wittgenstein’i (2001, s. 68) “Dilimin sınırları, dünyanın sınırları anlamına gelir [*The limits of my language mean the limits of my world.*]”, “Düşünce ve dilin aynı şey olduklarını niçin düşündüğüm artık açıklık kazanıyor. Çünkü düşünce bir tür dildir.” (Wittgenstein, 2017, s. 113) ve “Düşünülemez söylenemez de.” (Wittgenstein, 2017, s. 115) gibi yargılara vardırıran; Heidegger’i “Dil varlığın evidir” önermesine iten ve sayamayacağımız birçok düşünürün zihnini kurcalayan yine eklemlî dil olmuştur. Platon ve Aristoteles başta olmak üzere Antik Yunan filozoflarının; Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz, Rousseau, Hegel, Marx, Wittgenstein, Saussure, Chomsky gibi birçok Batı düşünürünün dili sorgulaması; Avrupa’da dilbilim okullarının/ekollerinin oluşması bu soyut-aracın önemini ortaya koymaktadır. Özetle anlamı ürettiğimiz ya da anlamı anlamaya çalıştığımız iletişim dünyasında bu anlamın neyle ve nasıl kurulduğunun farkına varmayı, onun kökenine, oluşumuna, tarihine, dünya-düşünce-bilinç ile ilişkisine dair biraz okumayı ve düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Eklemlî dil gibi toplumsal uzamda sözel-iletişimsel eylemi sağlayan temel yapılarla ilgili Antik Yunan’dan günümüze çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür. Kimi düşünürler eklemlî dili doğal bir bağışlanmışlık (doğacılık/doğalcılık ya da natüralist), kimileri ise kültürel yapılar olduğunu ve dolayısıyla insanla biçimlendiğini (uylaşımıcılık/uzlaşmacılık ya da konvansiyonalist) savunmuştur (Aysever, 2002, s. 156; Poyraz, 2004; Dereko, 2007, s. 100; Gören, 2015, s. 34). Dilin oluşumuna ilişkin ilgi, günümüzde de önemini korumaktadır. Çünkü eklemlî dilin kökenine, oluşumuna ve zihinsel süreçlerle olan ilişkisine dair kesin bilgilere henüz ulaşılabilmiş değildir. Bu çalışmanın amacı, Antik Yunan düşünürlerinden Platon’un dile yaklaşımını ortaya koymak ve Aydınlanma düşünürlerinden Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz ve Rousseau’nun düşünceleri doğrultusunda *dilin kökenine, oluşumuna, işlevine, düşünce/bilinçle ilişkisine* dair genel felsefi bir bakış açısı sergileyebilmektir. Böylelikle de gündelik yaşamı, yani içinde yaşadığımız toplumu koordine eden eklemlî dilin filozofları ne denli derin düşüncelere sevk ettiğini göstererek, eklemlî dilin gücüne, yaşamı kurma ve sürdürme, bilgiyi ve düşünceyi kaydetme ve yeri geldiğinde açığa çıkarma işlevine dikkat çekebilmektir. Dil ve unsurlarının felsefe yazınındaki görünümünü ve önemini resmedebilmektir.

Sözcükler, Düşünceler ve Şeyler Arasındaki Olası Diyalektik

Çalışmadaki filozofların eklemlî dile ve özellikle göstergelerin oluşumuna-işlevine ilişkin yaklaşımlarına göz atmadan önce *dil, düşünce/anlam, dünya* arasındaki ilişkilere dair yaklaşımlara kısaca değinmek önemlidir. Çünkü dil teorileri her ne kadar dilin kökenini ve mantığını sökmeye çalışsa da, aslında özünde yaptıkları şey, *dil, düşünce/bilinç/anlam, dünya* arasındaki diyalektiği görünür kılmaktır.

Şekil 1: Dünya, kelimeler ve düşünceler arasındaki olası ilişki

Lowe (1995, ss. 143-147), mevcut dil teorilerinde üç unsur arasındaki ilişkilerin sorgulanması gerektiğini belirtir: sözcükler, düşünceler ve şeyler. Bu türden üçlü bir çerçeve, metafiziksel yaklaşımlara göre daha realist ve akla yatkın bir bakış açısı sunmaktadır. Lowe, durumu daha somut açıklayabilmek adına yandaki diyagramı oluşturur.¹ Diyagramda R1, R2 ve R3 sırasıyla *semantik ilişkiyi*, *ifadesel ilişkiyi* ve *bilişsel ilişkiyi* ifade etmektedir. Buradaki üç tür ilişki ilk anda birbirinden oldukça farklı görünse de, aslında birbirleriyle yakından bağlantılıdır. Lowe, felsefi bir dil teorisinin temel görevinin bu bağlantılara odaklanması, yani farklı dil teorilerinin -*semantik, ifadesel, bilişsel*- noktalar arasındaki ilişkileri irdelemesi gerektiğine dikkat çeker. Lowe'a göre, kelimelerin semantik özelliklerine ilişkin sadece bir düşünce akla yatkındır: o da dilin, düşünceyi ifade eden uygun bir araç olduğu. Semantik ilişkilerin (sözcük-dünya), ifadesel ilişkiler (düşünce-sözcük) gibi doğal değil (*non-natural*), daha geniş çerçevede uzlaşım (conventional) olduğunu belirtir. Buradaki ilişkilere dair çeşitli yaklaşımların bulunduğunu belirten Lowe, üç genel yaklaşım belirler. Bunlardan birisi *anlama bilişsel yaklaşım* teorisidir. Bu teori semantik ilişkileri (R1), ifadesel ve bilişsel ilişkiler (R2 ve R3) açısından açıklayabilir niteliktedir. Bu yaklaşımda sözcükler anlam yüküdür, çünkü dünyadaki şeylere dair düşüncelerimizi ifade etmenin bir aracı olarak evrim geçirmişlerdir. Buna karşıt olan *düşünceye dilbilimsel yaklaşım* teorisini bilişsel yaklaşımı (R3), semantik ve ifadesel ilişkiler açısından (R1 ve R2) açıklama eğilimi sergiler. Bu yaklaşımda düşünce aslında dünyadaki şeyler hakkındaki anlamlı sözcükleri ifade etme yeteneğidir sadece. Son yaklaşım ise *ifadeye semantik yaklaşım*dır ve ifadesel ilişkiyi (R2), semantik ve bilişsel ilişkiler (R1 ve R3) açısından açıklama amacı taşır. Lowe'a göre, bu yaklaşımların her biri çeşitli biçimlerde indirgemeci tavır takınabilse de, dil, düşünce ve dünya arasında doğru bir bakış açısı yakalayabilmektedirler. Çalışmamıza konu edindiğimiz düşünürlerin dil yaklaşımları, genel olarak bu üç ilişki eksenindedir (bkz. Şekil 1).

Eklemlili dil ve sözcüklere ilişkin kısmi tutarsızlıklar barındırmasına karşı sistematiik düşünceler ileri süren ilk düşünür kuşkusuz Platon'dur. Platon'dan yaklaşık 2 bin yıl sonra Descartes, Hobbes, Locke, Leibniz ve Rousseau da dil ve unsurlarını çalışmalarına konu edinmiştir. Çalışmamızda öncelikle Platon'un dile yaklaşımı, temel bir metin olması ve sonraki düşünürleri etkilemesinden dolayı ayrıntılı irdelenecek ve ardından Decartes, Hobbes, Locke, Leibniz ve Rousseau'nun düşüncelerine yer verilecektir. Antik Yunan'dan Aydınlanma Dönemi'ne eklemlili dile ve unsurlarına ilişkin genel bir bakış açısı oluşturarak dilin doğallıktan uzlaşımıcılığa doğru kısmi kayışı irdelenecektir.

PLATON: Adın Nedeni Nesnenin Doğasında Yatar

Platon, kendisinden sonraki pek çok düşünürü esin kaynağı olacak, olmasa bile en azından temel bir tartışmayı başlatacak dil düşüncesini *Kratylos ve Sofist*² diyaloglarında açıklamıştır. *Kratylos*'ta, Socrates'i, Hermogenes ve *Kratylos* ile adların biçimsel oluşumu ve kökeni, ad-anlam ilişkisi, adın doğruluğu ve adın

¹ Diyagramda *words*: sözcükler, *world*: dünya, *thoughts*: düşünce'lerdir. R'ler ise ilişkileri (Relation) göstermektedir.

² *Kratylos* diyalogu, 384a-440e; *Sofist* diyalogu ise 216a-268a numaralar arasında kapsamaktadır. Çalışmada kaynak gösterimleri, diyalog numaralarına göre yapılmıştır.

öğreticiliği gibi konular üzerine konuşuran Platon, kendi felsefesiyle tutarlı bir dil düşüncesi geliştirmiştir. Aysever (2002, ss. 155-156), *Kratylos*'taki adların doğruluğunun, birbiriyle bağlantılı ve birbirini tamamlayan dört temel sav çerçevesinde döndüğünü belirtir: Adların işlevi, adlar ile adlandırdıkları şeyler arasındaki ilişki yapısı, bir şeyin kaç doğru adının olabileceği ve adların ilk oluşumu/doğuşu. Demokritos, Herakleitos, Hermogenes'in dile ilişkin düşüncelerini diyalogunda aktaran Platon, aslında kısmen dönemin mevcut düşüncelerinin geçerliliğini sorgular. Sedley (2006, ss. 216-217) ise *Kratylos*'un oldukça spekülâtif biçimde sözcüklerin kodlarını çözmeye çalışan bir diyalog olduğunu belirtmekte ve döneminde bir ilki gerçekleştirdiğini düşünmektedir. Tabii diyalogdaki düşüncelerin gerçeğe uymadığını da belirtmektedir. Özetle *Kratylos*, dikkatli bir irdelemeyle kelimelerin kökenini, doğasını ve kullanımını ele alır (Partee, 1972, s. 113). *Sofist* diyalogunda ise daha çok adlardaki seslerin ve tümcelerdeki adların mantıksal birleşimlerini soruşturur. Platon'un dile ilişkin düşüncelerini semantik-semiyotik bağlamda birkaç başlık altında toplamak olanaklıdır: **a)** Adın, nesnenin doğasına göre şekillendiği, **b)** anlamın addan önce varolduğu, **c)** adlandırmanın resim gibi bir öykünme sanatı olduğu, **d)** adlandırmanın Tanrısal olmadığı ve **e)** tümcede önemli olanın mantıksal tutarlılık olduğu.

Adı nesnenin doğası tayin eder

Platon, dil tartışmasını, dönemin mevcut yaklaşımları üzerinden temellendirmeye çalışır. Bu nedenle, Demokritos, Hermogenes gibi düşünürlerin dile dair fikirleri üzerinden bir tartışma başlatır. Platon için dilin anlamlı en küçük yapısı 'ad'dır ve bu yüzden 'ad'ın oluşum ilkelerine ışık tutmak ister. Hermegones, dilin sözleşmeye dayandığını düşünmektedir (433e). Demokritos da Hermogenes ile aynı düşünceye sahiptir. İnsanların birbirleriyle iletişim kurabilmek için, nesnelerin adlarını bir uzlaşma sonucunda oluşturdukları kanısındadır (Aktürel, 1989, s. 192). Platon, bu düşünceye karşı çıkar:

(...) *Kratylos*'a göre her varlık için doğal olarak doğru bir adlandırma vardır; ad birtakım kimselerin anlaşmaya vararak dillerinin küçük parçasıyla belirttikleri çağrılışı değildir bir nesnenin; Hellenler için, yabancılar için, herkes için bir olan doğru bir adlandırma vardır (384a).

Bu düşünceyi doğru bulmayan Hermogenes, adların uzlaşma sonucunda oluştuğu kanısındadır. Ona göre doğa hiçbir şeye özgü bir ad vermemektedir:

Adların doğruluğunun bir anlaşma, bir uzlaşmadan başka bir şey olmadığına inanmaktan kendimi alamadım. Bir nesneye verilen ad, doğru addır bence; eski ad bırakılarak yerine bir başka ad konsa, yenisi eskisinden daha az doğru değildir; kölelerimizin adlarını da böyle değiştirdiğimizde yeni verilen ad eskisi kadar doğru oluyor. Doğa hiçbir zaman bir nesneye özgü bir ad vermiyor: Ad koymayı kendilerine iş edinenler, töreye, kullanılışa göre yapıyorlar bu uğraşı (384e). Bence Sokrates, adlandırma şöyle olur: Her bir nesneyi benim uydurduğum, sen de senin uydurduğun bir adla çağırırız (385e).

Platon, Protagoras'ın, "Her şeyin ölçüsü insandır." ifadesine karşı çıktığını belirtir. Nesnelerin göreceli olduğu düşüncesi Platon'a göre doğru değildir; herkes için aynı olan gerçeklikler bulunmaktadır (386a; 402a). Platon, nesnelerin, insanlardan bağımsız, evrensel-doğal hakikatlerinin olduğu düşüncesindedir. Platon'a göre, nesnelerin doğası/işlevi, nesnelerin adına yansımıştır. Bu düşünce Hermogenes'in sorusuna cevap niteliği taşımaktadır. Şöyle ki, nesnelere doğal olarak bulunan/doğalarında varolan, onların adlarını şekillendirir. Böylece dile ilişkin Antik Yunan'daki 'bireyler-arası uzlaşma' yaklaşımı Platon'da doğalcılığa evrilir:

Her herkesçe hep doğru olmuyorsa, her nesne her bir kimsenin değilse, nesnelerin bize görece, bize bağlı olmayan, kendilerinin değişmez bir varlıkları olduğu açıktır. Nesnelere imgelemimizin dileğince oradan oraya sürüklenemezler, kendi kendilerinin yaratılışları gereğince bir varlıkları olur (386e).

Platon'a göre nesnelerin hakikatleri göreceli değildir. Bir konu hakkındaki konuşmanın başarıya ulaşması, 'nesnelere doğal olarak bulunanı' söylemekle olanaklıdır. Aynı durum, eylemler için de geçerlidir. Adlandırma, durumun doğasına uygun bir biçimde gerçekleştirilir. Platon, adlandırmanın, konuşma eyleminin bir parçası olduğunu, konuşurken aynı zamanda adlandırma yaptığımızı söyler (387c).

Düşünürüne göre, 'ad', adlandırmanın bir aracıdır, bu yüzden bu aracı doğru/yordamına göre kullanmak gerekir (388b). Nesnelere doğalarına göre birbirinden ayırıyor, onları adlandırıyor ve böylece gerçekliği/hakikati temsil etmenin yollarını oluşturuyoruz (388c). Ad, nesnenin bir belirtisidir (433c). Platon, ad oluşturmanın, bazı ölçütler çerçevesinde gerçekleştirileceğini sıklıkla vurgular: "(...) gönlümüze göre değil de, yordama, araca göre doğal olarak adlandırılmaları ve adlanmaları gerekmez mi nesnelere? Başarıya böyle ulaşabiliriz ancak, başka türlü değil." (387d).

Adlandırma yapmak, nesneyi doğasına göre başkasından ayırma işlemidir (388a). Platon, adlandırmaların, olguların/olayların/nesnelere işlevleriyle bağlantılı olduğunu vurgular. Nesnelere ve adları arasında benzerlikler bulmaya çalışan Platon, iyi 'temsil' için 'nesne' ve 'adın benzerliğinin' bir gereklilik olduğunu düşünür (434b). "Eş anlamın şu ya da bu hecelerle belirtilmesinin bir önemi yoktur; bir harf çıkarılmış ya da eklenmiş, bunun da bir önemi yoktur; yeter ki adla ortaya çıkan nesnenin özü değişmesin." (393d).

Platon, ad oluşturmada yasa koyucunun işlemde olduğunu ve herkesin ad oluşturamayacağını, bu işi, işin ehlinin yapması gerektiğini belirtir (388e). Bu da bize Platon bağlamında, dillerin bir mantığının bulunduğunu, kavramların bu mantık çerçevesinde oluştuğunu gösterir. Ad türetme, dilin yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Platon'a göre, ad oluşturmak sanatsal bir yeterlilik gerektirdiği için herkes ad oluşturamaz.

Platon, diyalogunda adların bir 'yasa koyucu' tarafından oluşturulduğunu ifade eder. Yasa koyucu³ ona göre, nesnelere adlandırırken, onların özelliklerine ve doğalarına uygun adlandırma yapandır. Adlandırma, bir sanattır ve sanatçılar tarafından yapılması gerekir, başka bir deyişle, ad koyma, yasa koyucunun denetiminde olmalıdır (428e):

Öyleyse Hermogenes, ad kurma işi sandığın gibi yarı aydınların, önüne gelenin yapacağı küçük bir iş değil. Adların doğal olarak nesnelere özgü olduğunu, ad sanatının da herkese vergi olmadığını, gözlerini her nesnenin doğal adına dikenin, adın biçimini harflere, hecelere yerleştirmeyi becerebilenin işi olduğunu söyleyen Kratylos'un hakkı var (390e).

Platon, ad oluşturma bağlamında, giriş kısmında aktarılan Kratylos'un düşüncesine katılır görünmektedir. Düşünür, bu diyalogunda, soruşturmaları sonucunda ilk olarak şu yargıya varır: "(Hermogenes'e hitaben) İlk kanının tersine [uylaşıcılığın tersine yn.] adın doğal bir doğruluğu olduğu, bu doğruluğu her nesneye uygulayabilmenin herkese vergi olmadığını, değil mi?" (391b).

Adda sessel tutarlılık arayışı

Platon soruşturmasının ardından düşüncesini daha somutlaştırmak için, adlar ve bu adları oluşturan sesler üzerinde durur. Adlandırmanın, belirli kurallar ekseninde gerçekleştirildiğini temellendirmeye girişir. Platon, bu noktada harflerin hareketlilik ve durağanlığına odaklanır. Eylem bildiren durum adlarının seslerinin rastlantısal olmadığını ileri sürer. Diğer bir anlatımla, yasa koyucu sesleri (harfler, heceler), kavramın devinim durumuna göre tercih etmiştir. "... adlar gelişigüzel kurulmuyor... yaratılışları bakımından ölümsüz varlıklarda doğru adlandırmalar bulguluyoruz gibime geliyor..." (397b).

³ Sedley, "nomothetes" in "nomos" tan türetildiğini ve ve bu "nomos" sözcüğünün metindeki olası anlamlarının, "gelenek" (custom), "adetler" (habit), "kanun yapıcılık" (codification), "kurallar" (rules), "dağıtım" (distribution) ve "otorite" (authority) olduğunu belirttikten sonra şunları ekler: "Fakat bu listedeki son madde olan otorite özel bir vurguyu hak etmektedir. Daha önce belirttiğim gibi herhangi bir kişi yeni bir sözcükle çıkıp gelebilir, ama asla her yeni sözcük dilde kendine kalıcı bir yer edinecek diye bir şey yoktur. O halde ustalık sahibi dilbilimsel yasa koyucunun, nasıl bileşik kelimeler oluşturacağını bilen herhangi bir sıradan kişi olmaması gerektiğini düşünüyorum, zira her Yunanlı bunu yapabiliirdi ve diyalektikçi de bu işi başkasına havale etmeden herhalde bunu kendi başına yapabiliirdi. Bundan ziyade, "zanaatkarların en nadiri" olan bu kişi, sözcük tasarlama işinde gıpta edilecek bir hüner sahibi kişi olmalıdır; öyle ki tasarladığı sözcükler nesnelere uygun, münasip bir kabı ya da mahfazası olmakla kalmayıp gerçekten nesnelere anlatan bir doğada olsunlar. Toplumumuzun tarihindeki sayısız amatör isim-yapıcıların hepsinden farklı olarak bu kişiler, yeni gelenekler başlatmak gibi nadir bir hüner sahibi olan ve mevcut söz dağarcığımız için kendilerine asıl teşekkür borçlu olduğumuz insanlardır." (Sedley'den akt. Dereko, 2007, s. 10).

Platon seslere ilişkin düşüncelerini Hermogenes’le paylaşmaya başlıyor: ‘R’ harfi devinim gösterir. Örneğin rhein (akmak), rhoe (akıntı), tromos (titreme), trakhys (sert), thrauein (kırmak), krouein (çarpmak), ereikhein (parçalamak), thyptein (ufalamak), kermatizein (parça parça etmek), rhymbein (çevirmek) gibi harflerde ‘r’ sesi bulunmaktadır. Bu kelimelerin tümü, devinim göstermektedir. ‘İ’ sesi ise bütün ince şeylerde araya girmektedir. Adlandırılmada, ‘s’, ‘ps’, ‘ph’ sesleri ise soğuğa (psykhron), ılık çalana (zeon), sallanmaya (seiesthai) ve genel olarak sarsıntıya (seismos) öykünmektedir. Platon, bu seslerde ‘soluk’ olduğunu belirtmektedir. ‘D’ ve ‘t’ seslerinin, dili sıkıştırdığını ve aşağıya bastığını düşünen Platon, bu seslerde ona bağlama (desmos) ve durmaya (stasis) öykünmemin bulunduğunu söyler. ‘İ’ harfi dilde kaymaları (olisthanein) göstermektedir. Örneğin, düz (leion), yağlı (liparon) vb. adlar ‘i’ sesinin bu özelliğinden yararlanılarak oluşturulmuştur. ‘G’ sesi dildeki kaymalara karşı koyduğundan, genel olarak bu ses, kaymayan durumların adlandırılmasında kullanılmıştır. Yapışkan (gliskhron), tatlı (glyky) ve çam sakızını andıran (gloiodes) vb. durum/eylem adlarındaki ‘g’ sesinin görevi budur. Platon’un diğer birkaç harfe ilişkin düşünceleri şöyledir:

Öte yandan ‘n’nin içerde ses çıkardığını sezerek harflerle olayları olduğu gibi ortaya koyduğu düşüncesiyle içte (endon) ile içinde (entos) sözcüklerini ona göre kurdu. Sonra ‘a’ sesi büyüğe (megas) ve ‘ê’ sesi uzunluğu (mekos) verdi; nedeni bu iki harfin uzun olmasıdır. Toparlağı (gongylon) anlatmak için ‘o’ sesini gereksediğinden, bu adın hamuruna en çok ondan karıştırdı. Yasa koyucunun ötekiler için de bu yolu tuttuğu, harflere ve hecelere göre her iki şey bir bel (işaret) ve ad koyduğu, geri kalanı gene bunlara öykünmek yoluyla bir araya getirip ortaya çıkardığı anlaşılıyor (426bcde, 427abcd).

Platon, diyalogun ilerleyen bölümlerinde güneş, ay, dünya vb. kavramların, adları ve işlevleri arasındaki benzerlikleri soruşturmaya girişir. Neticede yine adlar ve işlevler arasında olası benzerlikleri sayar döker. Böylece yasa koyucunun, durumları adlandırmasında, nesnelere, olguların doğal yapılarına dikkat ettiğini tekrardan vurgular. Aynı sorgulamayı Tanrı, kral vb. adlar için de gerçekleştirerek, adları ve işlevleri arasındaki doğal bağları ortaya çıkarmaya çalışır. Platon, adın doğruluğunun, nesnenin doğasını göstermesine bağlı olduğunu düşünmektedir (428d).

Platon, düşüncelerini Yunanca kelimeleri analiz ederek açıklasa da aynı ilkelerin diğer diller için de geçerli olduğunu belirtir. Platon’a göre yasa koyucu, hangi dilde olursa olsun işini iyi yapmak zorundadır:

(...) yasa koyucumuz ad uydurma ve kurma konusunda yetkili olmak, sözü dinlenir olmak istiyorsa, her nesneye doğal olarak özgü adı seslerle ve hecelere yerleştirmeyi, gözlerini adın üstüne dikmeyi becerebilmelidir (389e).

Platon, dile dair düşüncelerinin aslında diğer diller için de geçerli olduğu kanısındadır. Başka bir ifadeyle, araç farklı olabilir, ama ortaya çıkacak ürün aynıdır. Burada önemli olan malzeme değil, malzemenin kullanıcılar için uygun bir forma yerleştirilebilmesidir. Önemli olan, malzemenin ne olduğu değil, bir teknik çerçeve içerisinde işlenmesi, insanlar için kullanışlı hale getirilmesidir. “Ya yasa koyucusunun yapıtını? Bizde olsun, yabancılarda olsun, yapılan işi en iyi güden, yargılayan kimdir? İş kullanıma değil mi?” (390c).

Anlam addan önce gelir

Platon, tartışmayı, adların öğreticiliği boyutuna taşır. Fakat adların öğreticiliğine güvenmek doğru değildir. Ad, adlandırdığı nesneyi, kısmen bize öğretir. ‘Nesne’yi anlamının/öğrenmenin başka yolları/belirtileri de bulunmaktadır. Aslında Platon, burada açık şekilde ad üzerinden, anlam çözümlemeye, nesnenin doğasını/özünü keşfetmeye sıcak bakmaz. Çünkü ‘yasa koyucu’, eğer adlandırma yaparken, nesnenin doğasını yanlış kavramış ve bu şekilde adlandırmışsa, söz konusu nesnenin adı bizi yanlış sürükleyecektir. Aynı şekilde, Platon, diyalogunda, adlar olmadan da nesnelere ne olduklarının bilinebileceğini belirterek, yine nesnenin anlamını/işlevini/ doğasını addan önce tayin eder.

Platon, adları koyabilmek için, öncelikle nesnenin ne olduğunu veya ne işe yaradığını, işlevini bilmek gerektiğini söyler. Platon’a göre, ilkel yasa koyucu, adları koyarken bir şekilde adlandırdığı şeylerin işlevini fark etmiştir. Yasa koyucunun, yanlış adlandırma yapma ihtimalini göz önünde bulunduran Platon, eğer yasa koyucu, nesnenin doğasını/işlevini yanlış kavramışsa, adlandırmanın da yanlış olabileceği

kanısındadır. Adlar olmadan da nesnelere öğrenilebilir diyen Platon, adlar üzerinden -onların özüne, doğasına, işlevine bakmaksızın- bir doğruluk sorgulaması yapmanın, kısmen sakıncalı olabileceğini ifade eder. Bir nesneyi incelemek için, nesnenin kendisinden mi nesnenin adından mı başlamak gerekir sorusu Platon'da şöyle cevap bulur: 'Gerçeğin resminden kalkmak bireyi yanlışlığa götürecektir. Bu yüzden incelemeye, nesnenin adından değil kendisinden başlamak gerekir (439b)'.

Platon, nesnelere ve adlar arasında doğal bağların bulunmasının, nesnelere özelliklerinin, adlarına yansıdığını, ama nesnenin özüne ilişkin bilgiler vermediğini düşünür. Platon, adların gerçeklikle bir bağlantı içerisinde olmadığını, Kratylos'un 'adların bilinmesiyle nesnelere de bilinebileceği' düşüncesine karşı çıkarak tekrardan ortaya koyar. Nesnelere bilebilmek, onların adlarına değil, onların doğrudan kendilerine başvurmakla olanaklıdır (Platon, 1989, s. 192). Bu nedendir ki 'adlar'ın öğretici olduğu düşüncesi Platon'da kısmen doğrudur:

Nesnelere nasıl öğrenmek ya da bulgulamak gerektiğini anlamak benim gücümü de, senin gücünü de aşar belki. Adlardan kalkmayıp, başlamayıp nesnelere hem öğrenmek hem de araştırmak için adlardan değil, nesnelere kendilerinden kalkmak, başlamak gerektiğini söylemekle yetinelim (439b). Nesnelere gerçekliğini adların dışında bulabileceğimiz başka aydınlatıcılar, işaretler de vardır. Bu nedenle adların yardımı olmadan nesnelere öğrenme olanağımız bulunmaktadır (438d, 438e).

Kratylos, Sokrates'e bu bağlamda, nesnelere ilkel adları veren erkin insan gücünden üstün bir erk olduğu ve bu nedenle adların zorunlu olarak doğru olduğu fikrini aktarır (438c). Bu düşünce Platon'a doğru görünmez. "[Kratylos'a]...peki sen ad koyucu bir daimon, ya da bir tanrı iken gene de kendi kendisiyle çelişmeye düşeceğini, birbirini tutmayan işler görebileceğini mi sanıyorsun adları kurarken? Hiçbir değer vermiyor musun az önce söylediklerimize?" Kratylos ise "İki takım adlardan, bir takımındaki adlar doğru değildir belki." (438c) cevabını vererek Platon'un düşüncesine katılır.

Adlandırma Tanrısal değildir

Aralarında Hobbes, Leibniz, Rousseau'nun da bulunduğu bazı düşünürler adlandırmaların Âdem tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür. Platon'un Tekvinci bu düşünceye katılmadığı, *Kratylos*'un satır aralarında anlaşılmaktadır. Platon, yasa koyucunun kim olduğunu hiçbir şekilde açıkça ifade etmez ama diyalogda bu gücün insanüstü bir güç olmadığı yargısına varılabilmektedir. Özellikle yukarıdaki alıntı [438c], bu düşünceyi desteklemektedir. Platon'a göre, adları koyan erk/güç, insanüstü bir güç olsaydı, ne yanlış adlandırma yapardı ne de kendisiyle çelişkiye düşerdi. Fakat dilde iyi kurulmamış adlar bulunmaktadır. Başka bir anlatımla adlandırdığı nesneyi, layıkıyla adlandırmayan adlar vardır. Platon, 'yasa koyucu'yu, bir insan olarak tasvir etmektedir: "(...) ad uydurmak (...) ad yapıcının işidir; ad yapıcısı da yasa koyucusudur gibime geliyor, soydaşı insanlar arasında en az yetişen sanateri." (388e).

Ad kurma resim yapma-öykünme sanatıdır

Platon, adlandırma işleminin resim yapmak gibi olduğunu düşünür. İyi ve kötü yapılmış resimlerin bulunduğunu ve aynı durumun, adlar için de geçerli olduğunu ifade eden Platon'a göre, resim de bir sanattır adlandırma da. İki sanatın kesiştiği nokta ise 'taklittir, öykünmedir.' Resim, resmettiği şeyi taklit ederken, ad da adlandırdığı şeyi 'taklit' eder. Her iki sanat da temsildir ve temsil ettiği şeye öykünür. Bu nedenle 'öykünme' ne kadar başarılıysa, ortaya çıkan 'şey' de o derece güzeldir. Bunun yanı sıra kötü resimler gibi kötü adlar da bulunmaktadır. Aslında bu nokta diyalogun bel kemiğini oluşturur. Platon, burada ad oluşturmayı, diğer öykünme sanatlarına benzetir. Her ne kadar adlandırmada, nesnenin doğası yol gösterici olsa da nihayetinde ad, adlandırdığı 'şey'in kendisi değil, sadece bir 'taklit'i ve bu nedenle sadece temsildir. Durumun daha anlaşılır olması için takip eden alıntılara göz atmak gerekmektedir: "[Sokrates, Kratylos'a soruyor] Adın başka, adın gösterdiği şeyin başka olduğunu benimsiyor musun Kratylos? (...) Adın, nesnenin bir öykünmesi olduğunu da benimsiyor musun? [Kratylos, iki soruya da evet cevabını veriyor]" (430ab).

Platon, seslerle ve hecelerle adları oluşturmayı ve adlarla cümleler kurarak anlatımı tamamlamayı, resim yapma sanatına benzetmektedir. Sözcükler, eskilerin yaptıklarıdır. Bize düşen ise bu yapıtları kurallarına göre incelemektir (425a, 425b). İyi resimler, resmettiği şeyi başarıyla resmetmektedir, kötü resimler ise eksik, kötü bir şekilde temsil etmektedir. Adlar da böyledir. İyi adlar adlandırdığı şeyi, iyi şekilde temsil etmekte, göstermektedir, kötüler ise kötü bir şekilde. Özetle kimi adlar iyi kurulmuştur, kimileri ise kötü (431a, 431b, 431c). Doğadaki renkler, nesnelere vb. şeyler olmasaydı resimler, resmettikleri şeyleri iyi bir biçimde resmedemeyeceklerdi. Aynı durum adlar için de geçerlidir. Adın, bir şeyi iyi temsil etmesi, adlandırdığı şeyin doğasına uygun olmasıyla orantılıdır: “Zeus aşkına bir dur bakalım! İyi kurulmuş adların, gösterdikleri, resmi, görüntüsü oldukları nesnelere benzediklerini kaç kez söylemiştik birlikte.” (439a).

Platon, adların, resimler gibi temsilden çok da öte bir şey olmadığını savunur. Resimlerde olduğu gibi nesne adlarında da, temsil edilen şeye, bazen eklemeler bazen de çıkartmalar yapılabilir. Bunda bir sakınca bulunmamaktadır (431c). Kratylos, bu noktada Sokrates’e, “a”, “b” gibi seslerin her birisinin, “dilbilgisi” kurallarına göre adlara bağlandığını söyler. Bu seslerde bir değişiklik yapıldığında, yine adın yazılmış olduğunu belirten Kratylos, ama yazılan adın doğru olmayacağını, adı yazmış bile sayılamayacağımızı dile getirir ve bu işleme uğrayan adların adlıktan çıkararak başka bir şeye dönüşeceğini ifade eder (432a). Platon, bu düşüncüyü doğru bulmaz. Ona göre bir şeyi yüzde yüz temsil etmek ne olanaklıdır ne de gerekli.

Durum böyle olsaydı, ‘bir şey’den ‘iki şey’ olurdu. Daha açık ifadeyle, nesnenin kendisi ve adı aynı durumu gösteren iki farklı durum yarattı ve böylece hangisine güveneceğimiz konusunda tereddüte düşüldü. Bu nedenle, bir resme ve bir ada eklemelerin yapılması veya onlardan bir şeylerin çıkartılması sorun yaratmamaktadır. Çünkü yüzde yüz temsil hem gereksizdir hem de olanaksız:

[Kratylos’a hitaben] Senin bu söylediğin, varolup olmaması bir sayıya gücü bağlı bulunan bir şeyin başına gelebilir. On (10) sayısını ele alalım örneğin, ya da istersen herhangi bir sayıyı; ona bir şey ekler, ya da ondan bir şey çıkarılırsa, hemen bir başka sayı elde edilir. Ama genel olarak nitelik ve görüntü için bu doğruluk geçerli değildir; tersine, bir görüntü elde etmek istenirse bir nesneyi bütün ayrıntılarıyla göstermekten kaçınmak gerekir. Söylediğim doğru mu, değil mi, bir düşün. Bir Tanrı, ressamlar gibi yalnız senin rengini ve biçimini resimde göstermekle kalmayıp, senin tüm içini olduğu gibi resme koysa, ona yumuşaklığın ve sıcaklığın bütün özelliklerini verse, devinimi, canı, düşünüyü sende olduğu gibi resme sokabilse, bir sözcükle sende olan bütün şeyleri yanı başına, ikinci bir kez olduğu gibi koysa, Kratylos’la Kratylos’un resmi iki ayrı şey olmaz mı? Bu Kratylos’la Kratylos’un resmi mi olur, yoksa iki Kratylos mu?

Cevap: Sanırım, iki Kratylos olur.

Platon, bu ifadeyle şöyle bir kanıya varır: Nesnelere belirten resimler, nesnelere içini göstermekten oldukça uzaktır. Adlar, adları oldukları nesnelere tıpatıp benzeseydiler eğer, hem gülünç bir durum ortaya çıkardı hem de her şey çift olurdu. Bu çiftlerden hangisi nesnenin kendisi, hangisi nesnenin adı olduğu anlaşılamazdı. Başka bir anlatımla, soruşturmaya nereden başlanacağı sorunu doğardı. Özetlenesnenin özelliklerinin ana hatlarıyla nesnenin adında bulunması Platon için yeterlidir (432c).

Bu bağlamda son bir yorum yapmak gerekirse Platon, diyalogunun sonuna doğru düşüncesini iyice belirginleştirir. Gerçekliği/özünü, nesnenin adından uzak bir noktaya taşımaktadır. Aşırı bir yorum yapmak adına, nesnenin doğasıyla/işleviyle, özünü birbirinden ayırmaktadır. Ad, sadece nesnenin bir temsili, belirtisidir. Hiçbir resim, resmettiği şeyin kendisi değildir. Resimler, resmettiği şeye sadece öykünür, onu taklit eder. Platon, resim sanatı ve ad koyma sanatı arasında bir analogi kurar. Bu analogi, bize, adın nesneyi, ona öykünme yoluyla sadece taklit ettiğini, diğer bir ifadeyle temsil ettiğini gösterir. En iyi taklit, temsil ise [temsil edilen şeyin doğasına/işlevine] başarılı bir öykünmeyle olanaklıdır. Kısacası Platon’a göre, evrendeki hiçbir şey iki tane değildir.

Tümcede önemli olan mantıksal tutarlılıktır

Platon, *Sofist* diyalogunda (253a, 253b, 253c) seslerin/hecelerinin mantıksal bir birleşim ilkesi ekseninde bir araya getirilerek adların oluşturulduğunu ileri sürer. Aynı mantıksal ilkenin, tümce

oluşturmada da devrede olduğunu belirtir. Platon'a göre harflerin bazıları birbirleriyle birleşebilir özelliğe sahipken bazıları bu özelliği taşımazlar. Sesli harfler, sessiz harflere göre daha kullanışlıdır ve bütün adlarda yer alırlar. Sesli harf olmaksızın sessiz harfler bir birleşim gerçekleştiremezler. Platon, yukarıda değinildiği gibi, bu birleştirme işinin herkese verili olmadığını düşünür. Onagöre herkes, hangi harflerin yan yana getirileceğini bilmez. Adları oluşturmak sanatsal iştir ve bu sanatın adı "Dilbilgisi"dir. Burada Platon, yüksek ve alçak seslerin bulunduğunu, hangi seslerin birleşip birleşmeyeceğine doğru karar verebilmek için, sanatsal bir yetinin gerekli olduğunu söyler. Yargılama sanatına sahip olan birisi, aynı zamanda müzikten anlayan birisidir. Platon için sesleri, bir uyum içerisinde bir araya getirme yeteneğine sahip olan kişi, aynı zamanda müzikten de anlayan, yargılama yeteneğine sahip bir kişidir.

Platon, seslerin ve hecelerinin birbirleriyle karışım/birleşim ilkeleri/mantığı ekseninde bir araya geldiğini savunur. Aynı durum/mantık, kavramların tümce içerisinde bir araya gelmesinde de etkindir. Onagöre kavramlar (türler), bazı durumlarda birbirleriyle karışmaya elverişliken, bazıları elverişli değildir (256b). Platon, kendi döneminde, günümüzde dilbilim literatüründe 'kavram alanı' olarak kavramsallaştırılan bir durumun farkına varmıştır. Kavramlar (cinsler, türler), kendi ortaklıkları bağlamında aynı biçimde birbirleriyle bağlantılıdır. Bu durumu açığa çıkartmak için bir bilime gereksinim vardır:

Bu nedenle hangi kavramların (türlerin) birbiriyle uyuştukları, hangilerinin birbirlerini dışladıkları üzerine doğru bilgi vermek istediğinde, bu bilime dayanılarak yargılar, olası kavram (tür) bağıntıları bakımından inceden inceye araştırılır, değil mi? Belirli temel kavramların (türlerin) tüm kavram alanını kuşatıp kuşatmadığı, yani hepsiyle bağıntıya girmeye yetili olup olmadığı biçimindeki soru için de aynı şeyi yapmak gerekmez mi? Öte yandan dışlamalara (ayrılmalara) gelince, acaba burada ayrılmalara neden olan başka tümel kavramlar (cinsler, türler) mı vardır?

Platon, bazı kavramların, birbirleriyle ortaklığa girmeye hazır, bazılarının ise hazır olmadığını; bazı kavramların içerik olarak geniş kapsamlı olduğunu, bazılarının ise tüm anlanın içine girerek hiçbir dirençle karşılaşmaksızın hepsiyle ortaklık kurabildiğini söylemektedir (254c). Burada kavramların içerik açısından birbirlerinden farklı olduğunu vurgulayarak tartışmasını, yapısal düzeyden semantik boyuta taşır.

Platon, *Sofist* diyalogunda dilde iki tür varolanın bulunduğunu belirtir. "Birine adlar denir, diğerine fiiller. (...) Hangileriyle eylemleri deneyimliyorsak, onları fiil diye adlandırıyoruz. (...) Ama eylemlerin kendisiyle ilgili olan sözsel deyimde de ad diyoruz." Platon, ne sadece adların ne de sadece fiillerin dizilişinin bir konuşmayı oluşturabileceğini düşünür. Art arda dizilişler bir konuşma gerçekleştirmez (262a). Bir konuşmanın gerçekleşebilmesi için, varolan veya var olmayan bir şeyi/anlamı aktarması gerekir. Platon bu noktada, dolaylı olarak dilin mantıksal sözdizimine/sentaksına göndermede bulunur:

Örneğin, 'yürüyüş', 'koşar', 'uyur' ve eylemleri gösteren tüm fiilleri birbiri ardınca dizerek söylemekle gerçek bir deyim [tümce] elde edilemez. (...) Öte yandan, kendileriyle eylemde bulunanların gösterdiği tüm adlarla birlikte 'aslan', 'geyik', 'at' dendiğinde de, bu art arda dizilimden hiçbir deyim [tümce] oluşmaz. Çünkü ne birinci ne de ikinci durumda söylenen şey, herhangi bir eylemi veya eylem-olmayan ya da varolan veya varolmayan bir şeyin varlığını deyimlemiyor. Bu ancak adlarla fiillerin birleşmesiyle olur. O zaman uygunluk sağlanır ve ilk birleşme bir deyim oluşturduğu gibi, bu deyim de olası deyimler içinde ilk ve en kısası olabilir (262b,c).

Platon, bir tümcenin her hâlükârda bir şeyi bildirmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu tümce gerçeklik bağlamında bir niteliğe de sahip olmak zorundadır. Yabancı, Theaitetos'a (*Sofist* diyalogunda Platon, Theaitetos ve Yabancı bir kişiyi karşılıklı konuşturur), "Theaitetos oturuyor" tümcesinin ne anlama geldiğini sorar. Theaitetos, kendisinden söz ettiğini ve kendisinin tümcenin öznesi olduğunu belirtir. Ardından Yabancı, Teaitetos'a ikinci bir tümce yönelir: "Şimdi kendisiyle konuştuğum Teaitetos uçuyor." Teaitetos, bu cümlelerin de kendisinden söz ettiğini ve aynı şekilde kendisinin tümcenin öznesi olduğunu belirtir. Platon, her tümcenin gerçeklik bağlamında bir niteliğe sahip olması gerektiğini düşündüğü için, ilk tümcenin doğru, ikinci tümcenin ise gerçeklik bağlamında bir nitelik taşımadığı için yanlış olduğunu söyler. İkinci tümce, gerçek-olmayan (varolmayan)dan ayrı bir şey söylediğini, varolmayanı varolan olarak tümcelendirdiğini ifade eder. Sonuç olarak, ikinci tümcedeki gibi fiillerin ve

adların bir araya gelmesiyle oluşan durum, gerçeklik ve doğruluk açısından tümce niteliği taşımaz (263a,b,c,d). Diğer bir ifadeyle mantıksal olarak kabul edilebilir değildir, çünkü ne bir varlığı ne de bir yokluğu ifade etmemektedir.

Platon, böylesi durumlarda sözcüklerin söylenmediğini, aksine fiillerle adların birleştirilerek tümcelerin oluşturulduğunu belirtir ve hatta bu durumu bundan böyle deyim [tümce] olarak adlandıracağını ifade eder. Platon, diyalogunda aslında Sofist kavramını ele alır. Bunu yaparken varolan ve varolmayan üzerine düşüncelerini açıklar. Varolma veya varolmama durumlarının dilsel düzeyde görünüşleri üzerine akıl yürütür. Platon'a göre varolanın veya varolmayanın, varolması veya varolmaması için, dilin bunu düzgün ve mantıklı bir şekilde deyimlemesi [tümcelendirmesi] gerekmektedir. Bu da ancak adların ve fiillerin mantıklı bir biçimde yan yana gelmesiyle ve anlam barındırmasıyla olanaklıdır.

Düşünce, ruhun kendisiyle tümcesiz konuşmasıdır

Platon, *Sofist*'te dil ve düşünce ilişkisine kısaca değinmektedir. Düşünce ile tümcenin aynı şey olduğunu belirtir. Düşünce, sözsözsel tümceleme olmaksızın ruhun kendi kendine bir konuşmasıdır. Bu nedenle, bu duruma 'düşünme' adı verilmektedir. Düşüncenin, ağız yoluyla ses eşliğinde açığa çıkması tümceyi oluşturmaktadır. Platon, ruhta açığa çıkmayan, diğer bir deyişle sadece düşünülenin 'sanı' olduğunu belirtir (263e, 264a). Bu bağlamda bazı tümcelerin yanlış olabileceğini dile getirir. Yani yanlış, sadece birbiriyle anlam bağlamında uyuşmayan adları ve fiilleri bir araya getirmekle oluşmaz. Aynı zamanda 'düşünme [ruhun kendi kendisiyle konuşması]' sonucunda oluşan 'sanı [düşüncenin sonu]' -ki bu sanı algı aracılığıyla oluşmuşsa eğer görsel tasarım da (dış dünyanın verisi) etkili olmuştur- ve görsel tasarımın bir araya gelmesiyle oluşmuş bir durum yanlışsa eğer, sonunda bu durum kendisini tümceyle açığa çıkartacağı için bu tümcenin bazı bölümleri yanlış olabilir. Veya bazı durumlarda bu tümceler yanlış olabilir (264b). Bu noktada Platon, düşünce ve dil arasında doğrudan bir bağlantı kurduğu için yanlış düşüncenin yanlış tümceleneceğini belirtmek ister. Böylece yanlış tümce sadece yanlış adların ve fiillerin yan yana gelmesiyle değil, gerçeğe uygun olmayan ve hatalı düşünmenin de yanlış tümcelere neden olacağını anlatmaya çalışır. Burada Platon, tümceyi yapısal doğruluktan daha öte bir noktaya taşımaktadır. Daha öz ifadeyle, doğruluğu ve yanlışlığı, anlamsal olarak doğru/tutarlı olma durumuna genişletir.

Platon'da göstergelerin oluşumu göz önünde tutulduğunda, düşünürün seçkin bir bakış açısıyla dile yaklaştığı anlaşılmaktadır. Ona göre göstergeleri herkes oluşturamaz. Yasa koyucu tarafından oluşturulmuşlardır. Ve gösterge oluşturmak sanatsal bir çaba olduğundan dolayı göstergeler sanattan anlayan kişiler tarafından oluşturulur veya oluşturulmalıdır. Bu açıdan, dilde gösterge türetme herkese verili bir özellik değildir, ki zaten herkes de bu işi yapmamalıdır. Göstergeler, duruma göre bazı sesleri zorunlu olarak barındırırken bazılarını da dışarıda bırakır. Platon, gösterge-gönderge (dilsel sembolik boyutta) arasında anlamsal ilişki kurar. Dilin sözdizimini yapısal olarak incelemeyi, mantıksal olarak ele alır, fakat dile ilişkin düşünceleri genelde gösterge düzeyindedir. Düşünür, göstergeleri yasa koyucunun oluşturduğuna inanır. Diyaloglar incelendiğinde bu yasa koyucunun, sanattan ve müzikten anlayan bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

DESCARTES: Dili Eklemleri Kullanma Yetisi İnsana Özgüdür

Descartes, ruh ve beden üzerine kafa yoran ve dünyayı tayin edenin düşünme eylemi olduğunu savunan bir filozoftur (Descartes, 2016). Hatta ruhun altında ve vücutta çeşitli işlemleri gerçekleştiren can ruhları olduğunu ileri sürmüştür. Descartes (2016, s. 37), "*beynin ortasındaki küçük beze*" konumlu olan ruh (can ruhları da dâhil) ile beden bütünlük hareket edişini bedenin biyolojik yapısının özelliği olarak görmüş ve "*Ruh, bedenin beraberce tüm bölümleriyle birleşmiştir*" (Descartes, 2016, s. 30) kanaatine varmıştır.

Descartes'e göre, dışsal olgular ve nesnelere ilişkin düşünceler, onların niteliklerinden değil, ruhun/beynin onları düşünmesinden doğar. "... bizde bulunan her tür düşüncenin ruha ait olduğuna inanmakta haklıyız..." diyen Descartes (2016, s. 11), dış nesnelere/olaylar ile bunların niteliklerinin, duyu organlarına baskılar/titreşimler yaptığını ve sınırlar aracılığıyla beyne iletiler gönderdiğini kabul eder

(Descartes, 2016, s. 20). Ama dış dünyanın varlık nedenini, düşünümün özneliği olarak değerlendirir. “Düşünüyorum o halde varım” önermesiyle bilinen Descartes (2017a, s. 71), varlığı ve özelliklerini, varlığın ve özelliklerin niteliği olarak değil, ruhun, doğal olarak da beynin bir fonksiyonu olarak nitelendirmektedir. Descartes’e göre, her şey, insan tarafından düşünüldüğü için vardır. Belirlenim, insandan dışı doğrudur; dıştan insana doğru değil. Descartes’in amacı, ruh ile biyolojik beden arasındaki ilişkiyi, ne şekilde birbirlerine bağlı olduklarını açıklamaktır. Düşünür, günümüz modern tıp kaynaklarındaki bilgileri aratmayacak biyolojik betimlemelerde bulunmuş (verdiği bazı bilgileri yanlış olsa da) ve biyolojik devinimin motor gücü olarak akıllı ruhu ve bu ruhun bedende işleyişini temellendirmeye çalışmıştır.

Descartes, *Ruhun Tutkuları* (2016) ve *Yöntem Üzerine Konuşma* (2013) yapıtlarında insanı makine olarak nitelendirmiştir. Bunu, insanı diğer varlıklardan ayırt edebilmek ve niteliklerini açıklayabilmek adına bir metafor olarak kullanmıştır aslında. Descartes’a göre, insan, Tanrı tarafından yaratılmış mükemmel bir makinedir:

(...) insan bedeninin mekanizmasının adeta Tanrı elinden çıkmış, kendiliğinden hareket eden bir makine olduğunu görecektir ve bu beden bir insanın icat edebileceği herhangi bir makineden kat kat daha iyi tasarlanmış, kendi içinde hayranlık uyandırıcı hareketlere sahip olduğunu (Descartes, 2013, s. 147).

Descartes, erken dönem çalışmalarında, temel olarak çalışmanın öznesi olarak değil de dışsal dünyayla bilişsel ilişkiyi sağlayan bir model olarak dil fenomeninden etkilenmiştir (Ariew vd., 2015, ss. 203-205). Çalışmamızın konusu olan eklemli dil, Descartes’ta insan ve makine kıyaslamasıyla açıklama bulmaktadır. Eklemli dilin düşünce aktarma aracı olduğunu belirten Descartes, insanı makinelerden ve akli olmayan hayvanlardan ayıran iki unsura dikkat çeker, ki bunlardan birincisi dil yetisidir. Şöyle ki, makineler ya da akli olmayan hayvanlar, insanlar gibi kelimeleri ve işaretleri kullanarak düşüncelerini başkalarına hiçbir surette aktaramazlar. Bazı sesler çıkarabilen makineler tasarlansa bile kelimeleri gerektiği gibi bir araya getirip, söylenenlere anlamlı cevaplar oluşturamazlar. İkincisi ise bu tür makinelerin, birçok şeyi insanlar gibi yapabilecek olsalar da, birçok konuda yanılacak olmalarıdır (Descartes, 2013, s. 149). Descartes’e göre, konuşma yetisi çok az bir akla geresinin duyar:

Çünkü deliler de dâhil olmak üzere hiçbir insanın iki kelimeyi gerektiği şekilde bir araya getirip bir ifade oluşturamayacak ve bununla meramını anlatamayacak kadar ahmak ve aptal olamayacağı dikkate değer bir konudur. Nedeni bu tür organları olmaması değil tabii; çünkü saksaklar olsun papağanlar olsun bizim gibi sesler çıkarabilir mesela, ama bizim gibi, yani söyledikleri şeyi anlayabildiklerini gösterecek şekilde konuşamazlar. Oysa doğuştan sağır ve dilsiz oldukları için hemcinslerin konuşmak için kullandığı organlardan en azından bu anlamda hayvanlar kadar ya da hatta onlardan da yoksun olan insanlar bile, genellikle kendi kendilerine bazı işaretler icat eder ve bu işaretlerle beraber yaşadıkları ve onların icat ettiği dili vakit bulup da öğrenmiş kimselerle meramını anlatır (Descartes, 2013, ss. 149-151).

Descartes’a göre, türünün en iyi örneği olan bir maymun ya da papağan, en aptal çocuğa ya da en kıt akıllı bir insana yine de eşit değildir. Konuşmanın ve insan yaşantısında düşüncelere denk gelen işaretlerin, bedensel hareketleri ifade eden doğal seslerle ve işaretlerle karıştırılmaması gerektiğine dikkat çeken Descartes, “Bizler ne kadar anlamasak da hayvanlar konuşur.” düşüncesine inanmamamız gerektiğini [Montaigne’e göndermede bulunarak] salık verir. Eğer durum böyle olsaydı, bizim gibi birçok organı bulunan hayvanlar, düşüncelerini hemcinslerine anlattıkları gibi bizlere de anlatabilirlerdi (Descartes, 2013, s. 153).

Descartes, nesnel ve sözcükleri arasında benzerliğin, yani doğal bağların olmadığı kanısındadır: Zira herkes hala, düşüncemizde sahip olduğumuz idealerin, ileri geldikleri objelere tamamen benzediğine müştereken kanidir; bense yine de, bunun öyle olduğuna bizi temin eden hiçbir kanıt görmüyorum. Malumunuzdur ki işaret ettiği şeylerle hiçbir benzerlik taşımayan sözler bize şeyleri kavratmaktan -her ne kadar genellikle kelimelerin seslerinden ve hecelerinden etkilenmeden edemesek de- geri kalmaz; öyle ki, dinledikten sonra

anlamını pekâlâ kavradığımız bir konuşmanın hangi dilde yapıldığını söylemediğimiz haller olabilir (Descartes, 2017b, ss. 61-62).

Descartes, eklemli dil yetisinin sadece insana vergi olduğunu düşünür. Dilin akılla bağlantısına vurgu yapar ve dili, düşünce aktarım aracı/organı olarak nitelendirir. Çalışmalarında dilin pek de bir yer işgal etmediği (Altınörs, 2010, s. 391) Descartes, dilin kökenini, oluşumunu, tarihsel sürecini, adın nesne ya da nitelediği durumla arasındaki bağlantıları sorgulamaz. Kelimelerin düşünceleri ifade eden bir araç olduğunu düşünmesinden ve işlevselci bir tutum sergilemesinden dolayı Descartes'ın dil yaklaşımının konumlandığı ilişki türü ifadesel ilişkidir. “Dilin mi düşünceyi, düşüncenin mi dili şekillendirdiği” ikileminde Descartes'ın tarafı kuşkusuz düşüncenin dili belirlediği şekilde olacaktır. Çünkü Descartes'a göre, dünyayı tayin eden, onun üzerine düşündüğünden dolayı ‘düşüncedir/zihindir.’

HOBBS: Konuşma, Zihinsel Söylemi Sözel Söyleme Dökmektir

Hobbes'u toplumbilim yazınında önemli kılan, “devlet” üzerine olan düşünceleridir. Doğal hukukun bireysel güvenliği sağlamaktan uzak olduğuna inanan Hobbes, “devlet”in bu güvenliği temin etmek amacıyla oluştuğunu belirtir ve şöyle devam eder:

Çünkü *adalet, hakkaniyet, tevazu, merhamet* ve özet olarak, *bize ne yapılmasını istiyorsak başkalarına da onu yapmak* gibi doğal yasaları, bunlara uyulmasını sağlayacak bir gücün korkusu olmaksızın, bizi taraf tutmaya, kibre, öç almaya ve benzer şeylere sürükleyen doğal duygularımıza aykırıdır (Hobbes, 2012, s. 133)

Hobbes'un çalışmamızın konusu olan dile ilişkin düşünceleri genel düşünceleriyle tutarlıdır. İnsanın tabiattan cemiyete geçişiyle birlikte birçok yapı oluşmuştur ve kuşkusuz dil de bu yapılardan birisidir ve hatta en önemli olanıdır. Hobbes'a göre, dil, insanı hayvanlardan ayırır ve icatların en soylusu ve faydalısıdır:

(...) bütün icatlar içinde en soylu ve yararlı olanı, *adlar* ya da *adlandırılmaldan* ve onların bağlantısından oluşan KONUŞMA idi, insanlar, bu sayede, düşüncelerini ifade etmekte, geçmişte kalan düşüncelerini hatırlamakta ve karşılıklı fayda ve haberleşme için onları birbirlerine söylemektedirler. Onlar olmadan önce, insanlar arasında, aslanlar, ayılar ve kurtlar arasında olduğundan fazla devlet veya toplum veya anlaşma veya barış yoktu (Hobbes, 2012, ss. 34-35).

Hobbes, dilin kökeni konusunda Tekvinci görüşü benimser. Ona göre her şeye ilk adını veren Âdem'di ve bu yetiyi nasıl kullanacağını ve böylece yaratıkları nasıl adlandıracağını Âdem'e öğreten de tanrıydı. Kutsal Kitap'ta bunun dışında başka bilginin bulunmadığını belirten Hobbes, bu dilin hatip ve filozofların kullanacağı kadar zengin olmadığı ve zaman içerisinde Âdem soyu tarafından geliştirildiği kanısındadır:

Fakat bu, hayvanlarla ilgili deneyimleri ve hayvanları kullanması gerekli kıldıkça, Adem'i yeni adlar eklemeye ve bunları, derece derece, kendini ifade edecek şekilde birleştirmeye yöneltmek için yeterli idi; ve böylece, zaman içinde ihtiyacı olduğu kadar bir dil yaratılabildi; ancak bu dil, bir hatip veya filozofun ihtiyaç duyacağı ölçüde zengin değildi: çünkü Kutsal Kitap'ta, Adem'e bütün şekillerin, sayıların, ölçülerin, renklerin, hayallerin adlarının; hele hele, genel, özel, teyit edici, reddedici, sorun ifade edici, istek belirten, eylemsel sözcük adları ve konuşma biçimlerinin; ki hepsi yararlıdır; ve özellikle de sonsuzluk, amaç, nitelik sözcüklerinin ve diğer önemsiz okul sözcüklerinin öğretildiğini, doğrudan veya dolaylı olarak, gösteren bir şey olduğunu sanmıyorum (Hobbes, 2012, s. 35).

Hobbes, dilin işlevine ilişkin günümüzde de geçerliliğini koruyacak nitelikte düşüncelere sahiptir. Ona göre dil, temel olarak, sözcükler aracılığıyla zihinde kayıt oluşturan; bu kayıtlı bilgileri ve ilaveten istekleri, duyguları, düşünceleri gerektiğinde başkalarına ileten bir araçtır. Konuşmanın genel yararı Hobbes'a göre, zihinsel söylemi sözel söyleme dökmek, yani düşünsel zinciri sözcükler zinciri haline getirmektir (Hobbes, 2012, s. 35).

Zihindeki kavramlar silsilesi, kavramlar serisi ya da kavramların birbiri ardına sonuçlanması, çoğunlukla da rüyalarda olduğu gibi, tesadüfi ve tutarsız olabilir; veya önceki düşüncenin sonraki düşünceyi açığa vurması gibi düzenli de olabilir; işte bu zihnin söylemidir. Fakat ben bunu, kelimenin söyleminin genellikle kelimelerin sonucu ve ahengi olarak algılanmasından ötürü (belirsizlikten kaçınmak için) DISCURSION⁴ olarak adlandıracam (Hobbes, 1994, s. 32).

Zihinsel söylemi sözel söyleme çevirmeyi sağlayan ve işaretler olan sözcüklerin Hobbes'a göre iki temel görevi vardır. Bunlardan ilki, düşüncelerin zihinden kaybolmaması ve kolaylıkla geri çağrılabilmesi amacıyla düşünceyi kaydetmesi, diğeri ise aralarında bağlantı ve düzen olan birçok insanın herhangi bir konuda düşüncelerini birbirlerine aktarmasını, duygu, bilgi, düşünce alışverişinde bulunabilmelerini sağlamasıdır. Hobbes, konuşmayla ilgili ise dört özel yarar tespit eder: Düşünme yoluyla ulaşılan herhangi bir şeyin nedenini, ürünün kendisini ya da sonuçlarını kaydetmek (1); bilgi aktarımını ve öğretimi sağlamak (2); yardımlaşmak adına isteklerimizi ve amaçlarımızı iletmek (3) ve eğlence ve zevk için mecazlı anlatımlar yoluyla kendimizi ve başkalarını sevindirmek ya da hoşnut etmektir (4) (Hobbes, 2012, ss. 35-36).

Hobbes, dilin insan icadı olduğu kanısındadır ve kelimeler ile dünya arasında birtakım doğal bağların olduğu düşüncesini reddetmektedir (Gert, 1996, s. 163). Böylece dil alanında temel bir tartışma olan ve bizim çalışmamız için de önem arz eden rastlantısallık/keyfilik ve nedenlilik ikileminde rastlantısallıktan yana taraf olur:

Bir şeyden diğere şeye ilerlememizi sağlayan bu tür discursion'u ihmal etmemize neden olan türlü türlü diğere discursion'lar var. İlki duyusal düzeydedir, yani kavramlar arasında birtakım tutarlılıklar vardır. Biz bunları silsile/dizi olarak adlandırabiliriz. Örneğin, insanın, kaybolan küçük bir şeyi bulmak için gözlerini yere dikmesi; av köpeklerinin, avının hatasını yakalamak için gözlerini dikmesi; ya da Spaniel köpek türlerinin aynı şeyi yapması. İşte burada keyfi olarak bir başlangıç noktası alıyoruz (Hobbes, 1994, s. 32).

Amprist düşünür Hobbes'a göre, bilginin kaynağı algıdır. İnsanın objeleri gönüllü olarak kendisi için, belirli bir dereceye kadar geçmişini hatırlamak için inşa ettiğini ve yine bu objelerin insanın algısına tabi olduğunu düşünmektedir (Hobbes, 1994, s. 34). Adlar ise bu objelerin sessel karşılığıdır. Hobbes'a göre, havaya duyarlı olan ve şeylerin adları ve unvanları olarak adlandırdığımız işaretlerin pek çoğu insan sesidir. Bizler bunları, şeylerin adları veya unvanları olarak adlandırırız. Verdiğimiz bu adlar ya da unvanlar, şeylerin kavramlarını zihinsel olarak hatırlamamızı sağlamaktadır. Örneğin, isim olarak beyaz, bizde objelerin rengini ve kavramını ürettiği gibi böylesi objelerin niteliğini hatırlamamıza yardımcı olur. Bu nedenle, bir ad ya da unvan, şeyin rastlantısal olarak etkilendiği/maruz kaldığı bazı kavramların zihnimizde canlanmasını sağlayan işaretin insansal sesidir (Hobbes, 1994, s. 35).

Hobbes, adların işlevine odaklanmıştır. Gösterge-gönderge arasında mantıksal bir tutarlılık soruşturmasına girişmeyen Hobbes'a göre, adlar keyfi oluşumlardır ve insanın yaşamını kolaylaştıran, ona yol gösteren işaretlerin sessel karşılıklarıdır. Ve algı yoluyla oluşmuşlardır. Ça göre adlar ve unvanlar, şeylerin zihne kaydedilmesini ve yeri geldiğinde açığa çıkarılmasını sağlayan bir sistemdir ve iletişimi sağlamakla görevlidirler.

LOCKE: Dil Zihnin Oluşturduğu Bir Yapıdır

Locke'un dile ilişkin düşüncelerini irdelediği temel eseri *İnsan Anlağı Üzerine Bir Deneme*⁵'dir. Beynin doğuş itibarıyla boş bir levha olduğunu ve yaşam sürecinde deneyimlerle dolduğunu düşünen Locke, dilin ve göstergelerin oluşumunu ve edinimini bu ekseninde irdeler. "Bir bilgiyi nasıl edindiğimizin gösterilmesi, onun doğuştan olmadığını kanıtlamaya yeter." diyen Locke, ruhun başlangıçta kazandığı,

⁴ Bir düşünce dönüşü, bir tartışma sürecinde konudan uzaklaşma eylemi; konudan ayrılma, ana konudan sapma (yn).

⁵ Locke'un ideler ve dile ilişkin düşüncelerinin ayrıntılı biçimde incelendiği bir çalışma için bkz. Altınörs, S. Atakan, *İdealar ve Dil Bağlamında Locke ile Leibniz*, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009.

kendisiyle birlikte dünyaya getirdiği, birtakım doğuştan ilkelerin, birincil kavramların, öz niteliklerin bulunmadığını düşünür. Bazı konularda genel doğru kanıların, uyuşumların olması doğru olsa bile, bunların doğuştan getirildiği söylenemez (Locke, 2013, s. 71). En evrensel önermeler dahi sonradan edinilir. “Bir yasa-yapıcı kavramı olmadan, bir yasa ve bir ona uyma zorunluluğu kavramının bulunması olanaksızdır.” diyen Locke, bazı evrensel idelerin bulunmasının onların doğuştan olduğunu göstermeyeceğine vurgu yapar (Locke, 2013, ss. 92-93).

Locke’un düşünceleri dönemin Avrupa’sında gelişmekte olan düşünme sistemiyle paraleldir. Pozitivist döneme geçişle hızlanan bilginin, deney ve gözlemlerle edinildiği düşüncesi Locke’da belirgindir. Locke, sadece Aristotelesçi gösterge düşüncesinden değil, kendi döneminde etkili olan Port Royalcilerden ve Thomas Hobbes’un gösterge düşüncelerinden de etkilenmiştir (Öt, 2014, ss. 13-14). Locke, dönemin filozoflarından Hume ve Berkeley gibi deneyci bir düşünürdür (Lowe, 1995, s. 12) ve dile yaklaşımı semantik ilişkiler ve özelliklerden daha ziyade ifadesel bir karaktere sahiptir (Lowe, 1995, s. 147). Locke’un, ileride görüleceği üzere, dilin yaşamdaki görevine odaklanması bakımından işlevselci bir tutum sergilediği de anlaşılmaktadır. Bu yüzdendir ki, zihin bütün özniteliklerinden yoksun, beyaz kâğıt gibi düşünüldüğünde yaşam sürecinde nasıl dolar sorusuna, “Bunu tek sözcükle 'deneyden' diye yanıtlayacağım. Bilgimizin tümünün temelinde deney vardır ve o gereçlerin hepsi de oradan türetilmiştir.” (Locke, 2013, ss. 97-98) cevabını vermiştir. Locke’a göre, zihnin ideleri edinmesinin iki temel yolu vardır. Bunlardan biri, sarı, ak, sıcak, soğuk, acı, tatlı gibi somut ideleri edinen duyumdur (sensation), diğeri de algılama, düşünmek, kuşkulamak, inanmak, uslamlama, bilme, isteme gibi soyut ideleri edinen düşünümdür (reflection) (Locke, 2013, s. 98).

Fakat zihinde, daha önce sözü edilen yollardan gelmemiş olan yeni bir basit ide bulgulamak ya da kurmak, ne denli düşünce kıvraklığı ve zenginliği bulursa bulsun, en kapsamlı usun ya da en gelişmiş anlığın bile gücü içinde değildir (...) Bir kimsenin, damağını hiç etkilememiş bir tadın ya da hiç koklamadığı bir kokunun idesini tasarlamaya çalıştığını görmek isterdim: eğer o bunu yapabilirse, ben de körde renk idelerinin sağırda da doğru, seçik ses kavramlarının bulunduğu sonucuna varırım (Locke, 2013, s. 109).

Locke, biyolojik olarak dilin insana Tanrı tarafından bahşedildiğini düşünür. Ama doğa, bu organı, sözcükleri düzenli seslere uyduracak biçimde şekillendirmiştir:

İnsanı toplumsal bir varlık olmak üzere yaratan Tanrı, ona yalnız kendi türünden olanlarla birlikte yaşama eğilimi ve zorunluluğu vermekle kalmamış, toplumun en güçlü aracı ve ortak bağı olacak dili de vermiştir. Bu yüzden de doğa, insan organlarını, sözcük adını verdiğimiz düzenli sesleri çıkaracak biçimde yapmıştır. Fakat bu, dili üretmeye yetmezdi; çünkü papağanlara ve başka birçok kuşa da yeterince seçik sesler çıkartmaları öğretilir, fakat bunlarda konuşma yeteneği kesinlikle yoktur (Locke, 2013, s. 284).

Locke, dilin işlevini üç başlık altında toplar. Birincisi, düşüncelerimizi veya idealarımızı başkalarına iletmek, ikincisi, bunu olabildiğince açık ve akıcı biçimde gerçekleştirmek, üçüncüsü ise şeylerin bilgisini zihne aktarmaktır (Altnörs, 2009, s. 18). Dilin, toplumsallığın bir zorunluluğu; sözcüklerin ise iletişimi sağlayan gerekli imler olduğunu ifade eden Locke’a göre, düşüncelerin iletimi olmadan toplumsallığın kolaylığı ve üstünlüğü anlaşılamazdı. İnsanlar, düşüncelerini oluşturan görünmez idelerini başkalarına aktarabilmek için dışsal duyulabilir imler bulmaya yöneldi. Bu noktada insanın yardımına dil ve düzenli sesler olan sözcükler yetişti:

Böylece doğanın bu amaca çok iyi uydurduğu sözcüklerin, insanların idelerinin imleri olarak nasıl kullanılmaya başladıklarını anlayabiliyoruz; bu, düzenli sesler ile belli ideler arasında doğal bir bağlantı oluşundan gelmez; öyle olsa bütün inşaların tek dili olurdu; bu belli bir sözcüğün belli bir idenin imi yapan istençli bir düzenlemeden gelir. Öyleyse sözcüklerin kullanımı onları idelerin duyulur imleri yapar ve sözcüklerin yerini tuttıkları ideler de onların uygun ve dolaysız imleridir (Locke, 2013, s. 287).

Kavramların oluşumu Locke göre tümüyle zihinsel bir işlemdir. Duyuların önce tikel önermeleri içeri aldığını ve boş olan beyni döşemeye başladığını, zihnin onları tanımaya başladıkça belleğe yerleştirdiğini ve adlandırdığını belirten Locke, daha sonraki işlemin soyutlama ve adlandırma olduğunu söyler. Böylece

zihin, kendi mantıksal yetisini uygulayabileceği gereçlerden olan ideler ve dille donanır (Locke, 2013, s. 78).

İdeler Locke'ta basit ve karmaşık olmak üzere ikiye ayrılır. Tek duyuyla algılanabilen ideleri basit, birden fazla duyuyla edinilen ideleri karmaşık idelerdir. "Birçok basit ideyi bir bileşik idede birleştirmek; bütün karmaşık ideler böyle yapılmıştır." (Locke, 2013, s. 143). Locke, çocukların tekrarlanan duyularla ideler edindiklerini ve sonrasında kademe kademe imleri kullanmayı öğrendiklerini söyler. Konuşma organlarıyla anlamlı sesler oluşturma yeteneği edindikten sonra da kendi idelerini başkalarına anlatabilmek için sözcük kullanmaya başlarlar. Bu sözcükleri bazen başkalarından alırlar, bazen de idelerini kendileri sözcüğe dökerler (Locke, 2013, ss. 139-140).

Locke, dilin kültürel bir uzlaşma temelinde oluştuğunu savunur. Yani uylaşımçı bir yaklaşım sergiler. Bunu bazı kavramların başka dillerde bulunmayışı üzerinden anlatır. Bir idenin sözcükle imlenebilmesi için o idenin söz konusu kültürde bulunması, bir karşılığının olması gerekir. Kültürel yapılar toplumlara göre değiştiğinden, bir kültürde bir durumu tekil bir ide karşılarken, aynı ideyi başka bir kültürde karmaşık bir ide karşılayabilir. Çünkü gündelik dilde söz konusu idenin kolaylıkla anlaşılabilmesi gerekir, ki bu da o ideye bir ad vermekle mümkündür (Locke, 2013, s. 199). Locke'a göre başka dillere dönüştürülemeyen karmaşık ideler bulunur. Bunun nedeni bazı karmaşık idelerin başka kültürlerde karşılığının olmayışıdır. Bu nedenle ideleri her ne kadar zihin oluştursa da, bu oluşum mantıksal bir tutarlılık ve kültürel bir birlik içinde gerçekleşmelidir (Locke, 2013, ss. 309-310).

Sözcüklerin imlemi tümüyle kendiliğinden oluşur diyen Locke, sözcük ve idesi arasındaki bağ, uzun ve sürekli kullanımlarından kaynaklı doğalmış hissi yarattığını düşünür ama ona göre sözcük ile ide/nesne arasında doğal bir bağ yoktur: "... sözcükler, uzun ve sürekli kullanımla, insanlarda belli ideleri öylesine değişmez ve hızlı biçimde uyarırlar ki, insanlar bunlar arasında doğal bir bağlantı bulunduğunu varsayma eğilimindedirler." (Locke, 2013, s. 290). Bu düşünce *Deneme*'nin başka pasajlarında da geçer: "(...) bu, düzenli sesler ile belli ideler arasında doğal bir bağlantı oluşundan gelmez; öyle olsa bütün insanların tek dili olurdu" (Locke, 2013, s. 287).⁶

Locke'a göre dillerin sözcük kapasitesinin büyük bölümü genel terimlerden oluşur. Bu ihmal ya da rastlantı değil, usun ve zorunluluğun gereğidir (Locke, 2013, s. 292). Locke, dilin temel görevinin anlaşmayı-iletişimi sağlamak olduğunu söyler:

İnsanlar adları ancak anlaşabilmek için öğrenirler ve onları başkalarıyla konuşurken kullanırlar; bu da ancak alışma ve anlaşma yoluyla, benim konuşma organımla çıkardığım sesin, onu işiten kimsenin zihninde, konuşurken benim o sesi uyguladığım ideyi uyandırdığı zaman yapılmış olur (Locke, 2013, s. 292).

Çünkü insanlar, istedikleri karmaşık ideleri yapabilir ve bunlara istedikleri adları verebilirlerse de, gerçekten varolan şeyler üzerinde konuştukları zaman anlaşılacak isterlerse, idelerini, sözünü etmek istedikleri şeylere belli bir ölçüde uydurmaları gerekir; yoksa insanların dili Babillilerininkine benzer; ve herkesin söylediği sözcüklerin yerini tuttukları ideler, eğer nesnelere gerçekte var oldukları biçimiyle ortak görünüşlerini ve uyumlarını yansıtmazlarsa, onları söyleyenlerin kendilerinden başka anlayan bulunmayacağı için, artık bunlar iletişime ve yaşamın günlük işlerine bir yardımda bulunamazlar (Locke, 2013, ss. 323-324).

Locke, her ne kadar dili doğanın ürünü olarak görse de, bunu sistematikleştirenin zihin olduğunu söyler. İdeleri kurgulayan ve bunu sözcüklere döken, basit ve karmaşık ideleri oluşturan, genellemeler ve soyutlamalar yapan yetinin zihin olduğunu belirtir. "Doğa, şeyleri üretirken bunları birbirine benzer yapar. Ama bunları genel ideler altında birleştirmek, adlandırmak anlığın işidir." (Locke, 2013, s. 297). Locke'a göre karmaşık idelerin oluşum süreci şöyledir. Önce belirli sayıda ide seçilir, sonra bunlar arasında belirli bağlantılar bulunur ve son olarak bir adla birbirlerine bağlanır (Locke, 2013, s. 308). Karmaşık idelerin

⁶ "Böylece Locke, eklemlerle seslerden müteşekkil kelimeler ile onların yerini tuttuğu idealler arasında doğal bir bağlantı olup olmadığı meselesine yaklaşımı, Kratylos'vari bir mimesis hipotezinin ve Leibniz'deki "onomatope" tezinin örneği olduğu bir natürallizmi bütünüyle dışlayan bir konvansiyonalizme [uylaşımına y.n.] dayanır." (Altınörs, 2009, s. 33).

neden oluşturulduğu sorusuna, iletişimsel kolaylık cevabını verir. “Dili kullanmak, yalnızca çok sayıda tikel değil, tek bir karmaşık ideye toplanmış çok değişik bağımsız ideleri de içeren genel kavramları az sesle, kolayca ve çabucak imlemektir.” (Locke, 2013, s. 309).

Bir dilde sözcük türetilen/türetilirken genellikle dilin ses sistemi belirleyici bir etmendir. Özellikle başka dillerden alınarak bir dile asimile edilen bir sözcük, o dilin ses sistemine ister istemez uyar. Bu, bütün sözcükler ve diller için geçerli olmasa da genel bir yatkınlıktır. Ama sözcük türetmenin kati bir kuralı da bulunmamaktadır. Locke, sözcük türetmenin keyfi olabileceğinin farkındadır, ama uyarıda da bulunur:

(...) Adem’in elinde bulunan, istediği karmaşık ideleri hiçbir modele uymadan kurma özgürlüğü, o günden bu yana bütün insanların elinde bulunmuştur. Eğer Âdem cisim idelerini, doğanın yaptığı ilkörneklere olan kendi dışındaki örneklere uydurma yoluna kendi isteğiyle gitmemişse, onun için geçerli olan buna uyma zorunluluğu o günden beri bütün insanlar için de geçerli olmuştur. Âdem’in istediği ideye istediği adı verme özgürlüğü şimdi de herkeste (özellikle, eğer böyle bir şey düşünebilirsek, dili yeni başlatanlarda) var; ancak arada bir ayırım var; bir toplum olarak bir araya gelmiş kimselerin bir dil oluşturmuş oldukları yerlerde, sözcüklerin imlemlerini çok dikkatle ve olabildiğince az değiştirmek gerekir. İnsanlar ideleri için daha önce adlar bulmuş olup ortak kullanımda bilinen adları belli idelere uydurmuş olduğundan, onlara yeni uygulamalar getirmeye özenmek ancak gülünç olabilir.” (Locke, 2013, s. 328).

Gündelik dilde imlemsiz sözcüklerin kullanılmaması gerektiğini belirten Locke (2013, s. 346), nesne adlarının yalnızca ideleri belirtmekle kalmayıp, şeylerin kendilerini de temsil etmeleri ve böylece onların yerini tutmaları gerektiğini; adların insanların ideleriyle olduğu kadar şeylerin gerçekliğiyle de uyumlu olmalarının önemli olduğunu söyler (Locke, 2013, s. 352). Düşünür, adın mı yoksa idenin mi önce edinildiği hususunda iki farklı noktaya değinir. Bazı ideler gösterilip öğretilirken, bazıları da söylenerek öğretilir. Şöyle ki, çocuklara ak, tatlı, süt, kedi, köpek gibi somut ideler gösterilerek, yani önce nesne gösterilerek ardından idesi ve sözcüğü öğretilirken, adalet gibi ahlaksal karışık kiplerde, yani soyut idelerde önce sesler ve ardından hangi karmaşık idenin yerini tuttuğu öğretilir (Locke, 2013, s. 335). Durum Locke’a göre çocuklarda genel olarak bu şekilde işler:

Bin kişiden biri bile utku ve tutku soyut idelerini bu adları işitmeden önce kurmuş olabilir mi? Basit ideler ve cisimler için böyle olmadığını kabul ediyorum; böyle idelerin doğada bir gerçek varoluşu ve birliği bulunduğu ideler de gerçekten adlardan önce edinilir (Locke, 2013, s. 313).

Locke, günümüzde artık bir bilim dalına dönüşmüş olan göstergebilim ifadesini de kullanmıştır. Göstergebilimin en büyük bölümünü sözcüklerin oluşturduğunu ifade eden Locke, sözcüklerin iki görevinden söz eder; birincisi şeyleri zihne kavratmak, ikincisi ise bunların bilgisini başkalarına aktarmaktır (Locke, 2013, s. 495). Locke, idelerin öğretilmesi veya öğrenilmesine ilişkin bir öneride bulunur. Dille iletişim kurma zorunluluğunun insanları ortak sözcüklerin imlemi üzerinde günlük iletişimlerini sağlayacak bir hoşgörü dâhilinde anlaşmaya götürdüğünü vurgular. Nesnelere adını tutan sözcüklerle nesnelere anlatmak yerine, resimli kitapların basılmasının daha işlevsel olacağı önerisinde bulunur:

(...) dış görünüşleriyle bilip ayırt edilen nesnelere yerini tutan sözcükleri, bunları temsil eden resimlerle açıklayan küçük kitapların basılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Bu anlayışa göre yapılmış bir sözcük, özellikle uzak ülkelerin ve eski çağların dillerinde, birçok terimin doğru imlemlerini belki de daha kolay ve çabuk öğretebilir ve adlarını eski yapıtlarda okuduğumuz birçok şeyin idesini insanların zihinlerine, bilgin eleştirmelerin büyük ve zor yapıtlarından edinilenden daha doğru olarak yerleşebilirdi.” (Locke, 2013, s. 354).

Locke, gösterge-gönderge arasında doğal bağın, sözcüklerin oluşumunda kati-sistemik kuralların bulunmadığını düşünmektedir. Sözcüklerin uzlaşım sonucunda türetilmediğini ve bu nedenle de keyfi bir durumun söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ama bunlara rağmen hem Âdem-i lisan ifadesini kullanmış hem de göstergelerin oluşumunda kültürel ortaklıklara vurgu yapmıştır. Locke’un dil yaklaşımı ifadesel ilişkilere girmektedir.

LEIBNİZ: Hiçbir Şey Rastlantısal Değildir

“Çünkü Tanrı hiçbir şeyi gelişigüzel [keyfi/rastlantısal yn.] yapmaz (...)” (Leibniz, 2014a, s. 74). Bu ifade Leibniz felsefesinin temelidir aslında. Evrendeki rastlantısallık ilkesini yıkarak, her şeyin ‘a priori’ olduğunu, zihne önceden yüklü olduğunu düşünür. Her şey insana içkindir, aşkın olanları kavramak insana değil Tanrı’ya özgüdür:

(...) zihnimize dışarıdan hiçbir şey girmez; ruhumuz dışarıdan bazı habercileri içeri alıyormuş, ruhumuzun kapıları pencereleri varmış gibi düşünmemiz kötü bir alışkanlıktır. Biz ruhumuzda bütün bu biçimlere sahibiz, çünkü zihin her zaman tüm gelecek düşünceleri açıklar ve seçik olarak düşüneceği ne varsa hepsini bulanık bir biçimde şimdiden düşünür (Leibniz, 2014a, s. 92).

Leibniz, zihnin doğuş itibarıyla boş olduğu düşüncesine karşı çıkar. Ona göre bilgiler zihne kayıtlıdır. Yeri geldikçe anımsanır. “Platon ‘anımsama’sını öne sürmekle çok doğru bir tutum almıştır, ‘anımsama’sı çok sağlamdır, yeter ki iyi ele alınsın ...” ifadesini kullanmıştır. Aristoteles’le temeli atılan ve Locke felsefesinin özünü oluşturan ‘boş levha’ düşüncesine karşı çıkmıştır:

Aristoteles ruhumuzu, yazı yazmak için üzerinde yer bulunan henüz boş levhalara benzetmiş, anlığımızda duyularımızdan gelmeyen hiçbir şeyin bulunmadığını bildirmiştir. Aristoteles’in bu bakış biçimi daha çok halk kavrayışlarına uyar, oysa Platon daha derine gitmektedir (Leibniz, 2014a, s. 93).

Leibniz, her şeyi maddenin zorunluluğu ya da rastlantısallığıyla açıklamaya çalışan görüşlere karşı çıkar ve fenomenleri açıklamada sadece maddenin özelliklerinden hareket etmenin makul bir yol olmadığını belirtir (Leibniz, 2014a, s. 75).

Ama hangi biçimde alınırsa alınsın, tüm kavramlarımızın dış duyu denilen duyulardan geldiğini söylemek doğru olmaz, çünkü kendim üzerine ve düşüncelerim üzerine dolayısıyla varlık, töz, eylem, özdeşlik ve daha başka şeyler üzerine sahip olduğum şeyler bir iç deneyden gelir (Leibniz, 2014a, s. 94).

Leibniz, çalışmamızın temel konusu olan dil ve unsurlarına ilişkin, temel bir düşünceye sahiptir: “Dillerin, insan zihninin en iyi aynası olduğuna ve kelimelerin anlamının kati/titiz bir analizinin, anlağın işleyişiyle ilgili bizi her şeyden daha çok bilgilendireceğine içtenlikle inanıyorum” diyen Leibniz (1996, ss. 333-334) dilin zihni görünür kılan, açığa vuran bir yapı olduğunu belirtmektedir. Dil ve göstergeler/kelimelerle ilgili Platon, Hobbes, Locke gibi filozofların düşünceleriyle paralellikler ve zıtlıklara düşen Leibniz’e göre kelimelerin iki işlevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki düşüncelerimizi açığa vurması, ikincisi ise düşüncelerimizi hatırlamamızı, yani self-refleksiyonu sağlamasıdır. Bu açıdan Hobbes ile aynı görüştedir. Fakat kelimeleri ele alma biçimleri Locke ile farklıdır. Locke göre, kelimelerin birincil görevi, idealarımızı açığa vurmaktır iken, Leibniz’de geçmiş düşüncelerimizi hafızaya kaydetmektir. Şöyle ki, Leibniz için sözcükler, bilgileri hafızamıza kaydetmemizi sağlayan müşirler; iletişime girdiğimiz karşı taraflar için ise işaretlerdir (Altınörs, 2009, s. 58). “İletişim içindeki işaret vasfı dışında, kendi kendimize refleksiyon yaptığımız sırada kelimelerimiz, geçmiş düşüncelerimizi hatırlamamıza imkân veren müşirler vasfına haizdir. Leibniz kelimelerimizin, kendimiz için “müşirler”, hitap ettiğimiz kişiler için ise işaretler olduğunu söyler.” (Altınörs, 2009, s. 57). Ayrıca Leibniz, dillerin, insanların kendilerini anlatma arzusu sayesinde oluştuğuna inanmaktadır. “Kendimizi anlatmak arzusu olmaksızın, bir dili meydana getiremeyeceğimize sahiden inanıyorum (...) (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, s. 60).

Leibniz, dilin kökeniyle ilgili Hobbes gibi, bir köken dilin mevcut olduğunu ve diğer yerel dillerin bu köken dile bağlı olduğunu savunur. Bunun nedeni de kavramların mahiyetinin değişmesine paralel, durumun/şeyin niteliğinin değişmemesidir (Altınörs, 2009, ss. 54-55). Yani belirli bir durum, farklı dillerde farklı seslerle ifade edilse de durumun özü hiçbir zaman değişime uğramamaktadır. Leibniz, dillerin oluşumunda uzlaşımdan daha ziyade natüralist bir yol takip eder. Tanrı’nın Adem’e dili bahsettiğini ve Adem’in ise şeyleri “onomatope” yöntemiyle doğadaki seslerden faydalanarak oluşturduğunu düşünmektedir:

Kökenine inildiği her seferinde, adların hepsinin menşelerinin onomatope olduğu keşfedilir. Fakat genellikle, üzerinden zaman geçmiş ve insanların çok yer değiştirmiş olması, kadim ve ilk anlamları değiştirmiş ve karanlıklaştırmıştır. Diller ne bir takdir kudretiyle kutsanmış, ne de herhangi bir yasayla yaratılmıştır; insanların, sesleri, duyularına ve heyecanlarına tatbik ettiği bir tür doğal dürtüden – “yapay dilleri” müstesna tutuyorum- doğmuştur (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, s. 66).

Leibniz, sözcükler ve ideler arasında mantıksal bir bağlantının bulunduğunu düşünür ve böylece dil felsefesinde genel bir kabul olan rastlantısallık/keyfilik ilkesini yıkar. *Metafizik Söylemler* eserinde “(...) doğrular, bazı yeni filozofların sandığı gibi adlara bağlı değildirler, gelişigüzel değildirler.” ifadesini kullanır (Leibniz, 2014a, s. 87). Leibniz, göstergeler işaret ettikleri şeyler arasında mutlaka bir analojinin olduğunu dile getirmektedir:

Diller, sesler ve şeylerin teması vasıtasıyla akıllı ruhta meydana gelmiş teessürler arasındaki uyumda bir menşe bulur ve bu menşenin yalnızca ilk dilde değil, fakat aynı zamanda onu takip eden ve kısmen ondan doğmuş, kısmen de yeryüzünden silinmiş insanların edinmiş olduğu yeni kullanımlarda görülebilecek olduğuna kanaat getiriyorum. Ve kati olarak, tabiatın taklit edilmesi, onomatopede sık sık kendisini ifşa eder: böylece kurbağaların “vırakladığını” söylüyoruz veya gürültüyü susturmak için “şişt diyoruz, r sesiyle hareketi, “hahaha” ile kahkahayı ve “ayyy” ile acıyı ifade ediyoruz (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, s. 67).

Leibniz’e göre, kelime köklerinin kullanımıyla türetilen kelimelerde, kökle bir bağlantı, analogi bulunmaktadır (Altınörs, 2009, s. 61). Kelimeler ve şeyler arasında kesin ve belirlenmiş bir bağlantının bulunduğu iddia edilemese de, bu bağlantının keyfi olduğu da söylenemez. Kelimelerin farklı şeylere bağlanışlığının altında mutlaka bir neden yatmaktadır (Altınörs, 2009, s. 65).

Eski Cermenler ve Keltler’in ve onlara akraba olan diğer halkların R’yi sert bir harekete ve bu harfinki gibi bir gürültüye işaret etmek için kullanmış olmaları, doğal bir içgüdüye bağlı gibi görünüyor. Bu, ‘rüren’de (yerinden oynatmak, sarsmak), ‘rauben’de (zorbalıkla almak, gasp etmek), ‘radere’de (kızmak, traşlamak), ‘reckken’de (germek) [...] görülür (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, ss. 67-68).

Karakterler keyfi olsa bile, onların kullanımı ve arlarındaki bağlantılar keyfi olmayan şeylerdir; yani karakterler ve şeylerle, aynı şeyi açıklayan farklı karakterlerin aralarındaki ilişkiler belirli bir analogiye sahiptir. Bu analogi hakikatin temelidir. Zira ister şu ister bu karakter kümesini tatbik edelim, sonuçta onlarla üretilen şeyler ya aynı ya da benzer olacaktır (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, s. 70).

Leibniz’in düşüncelerinde dilin temsil boyutu öne çıkmaktadır. Adlandırdığımız şeyler idenin kendisi değil fiili kavranışlarıdır. Bu noktada fiili beyanlar ifadesini kullanan Leibniz, ideanın hakikati ve işareti arasında bir ayırım yapmaktadır. Beyanlarımızda, kullandığımız seslerin belirli bir sistematığe göre gerçekleştirilmiyor olması rastlantısallık olarak yorumlanamaz. Zaten Leibniz’e göre dilde asıl önemli olan, tek tek kelimeler değil, bu kelimelerin bağlantılarla bir araya geldiği cümlelerdir. Kelimeler sadece işaret görevi üstlenir. Altınörs, Leibniz’e atfedilebilecek anlam teorisinde önemli olanın cümledeki bağlantılar olduğunu belirtir. Yine bunun da Leibniz’de rastlantısal olmadığını ifade eder (Altınörs, 2009, s. 72). “O halde hakikati içerisine yerleştirmemiz gereken şey, bu bağlantıdır ve keyfimize bağlı olmayan hakikatler ile, keyfimizin istediği gibi ürettiğimiz beyanlarımız arasında bir ayırım yapabiliriz.” (Leibniz’den akt. Altınörs, 2009, s. 73). Leibniz’in dil düşüncesi semantik ilişkilere konumlanmaktadır. Çünkü gösterge-gönderge arasında anlamsal ilişkilerin bulunduğunu ileri sürer ve ‘Âdem lisanı’ ifadesini kullanır. Ona göre dil, zihnin en hakiki aynasıdır.

ROUSSEAU: Dilin Kökeni Doğanın Çılgıdır

Rousseau, dille ilgili görüşlerini *Dillerin Kökeni Üzerine Deneme* (2015) adlı eserinde temellendirmeye çalışmıştır. Rousseau’nun dile yaklaşımı, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* ve *Temelleri Üzerine Konuşma* (1995) ile *Toplumsal Sözleşme* (2017) eserlerindeki düşünceleriyle paraleldir.

Rousseau'ya göre akılı, ki böylece de kurumsal yapıları geliştiren, yetkinleştiren ve olgunlaştıran tutkuların etkinliğidir. “Biz ancak yararlanmak istediğimiz içindir ki, bilmeye çalışırız ve arzuları ve korkuları olmayan kimsenin neden düşünme zahmetine katlandığını anlamak olanaksızdır. Tutkular da, karşılıklı olarak, kaynaklarını bizim gereksinimlerimizden alırlar, ilerlemelerini bilgilerimizden sağlarlar.” (Rousseau, 1995, s. 105). İnsanların doğal hayattan toplum hayatına (tabiattan-cemiyete) geçmesiyle birçok yapının doğduğunu -en temel yapı toplumdur- ifade eden Rousseau, dilin de yine bu geçiş sürecinde şekillendiğini düşünür. Rousseau, dilin, gündelik yaşamın rutininden daha ziyade çok kuvvetli duygulanımların aktarılabilmesi çabası sonucunda oluştuğu kanısındadır. İlk toplumsal kurum olan sözün, biçimini yalnızca doğal nedenlere borçlu olduğunu anlatan Rousseau'ya göre, başkaları üzerinde etkide bulunabilmenin iki yolu vardır: hareket ve ses (Rousseau, 2015, s. 1).

Rousseau, doğal hayattan toplum hayatına (tabiattan-cemiyete) geçilmesiyle birçok yapının doğduğunu -en temel yapı toplumdur- ifade eder. Bunun temel nedeni Rousseau'ya göre, korunabilme ve yaşamı idame ettirebilmedir. Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*'de toplumu bir güç birliği olarak ifade etmektedir (Rousseau, 2017, s. 26):

İnsanların bu noktaya varmalarının sebebinin, doğa durumundayken korunmalarını zorlaştıran engellerin, her bireyin bu halde kalabilmek için kullanabildiği güce baskın çıktığını varsayacağım. O halde bu ilkel durum daha fazla sürdürülemeyecektir ve de insan türü var olma şeklini değiştirmezse yok olup gidecektir.

Fakat insanlar birleşmenin ve var olan güçleri yönetmenin dışında yeni güçler meydana getirmediklerinden dolayı kendilerini korumak için yığın halinde toplanarak direktmenin üstünde olacak, tek bir amaçla harekete geçmelerini ve birlikte davranmalarını sağlayacak bir güç birliği kurmaktan başka bir çareleri kalmamıştır.

Rousseau dili, biyolojik bir yapı yetkinliği olarak algılamaz, tümüyle insana özgü bir yeti olarak görür. “... düşüncelerimizi iletme sanatının icadı bu iletişimi bize sağlayan organlardan çok insana özgü bir yetiye bağlıdır, bu yeti onun organlarını bu iş için kullanmasını ve eğer bunlar onda yoksa başka organlarını aynı iş için kullanabilmesini sağlar.” İnsan, bir şekilde herhangi bir organını iletişimi sağlamak için eğitebilecek kapasitededir. Biyolojik olarak bütün hayvanların doğuştan getirdiği doğal dilleri mevcuttur.⁷ Ama hayvanların kendi dillerini geliştirme kapasiteleri yoktur, en ufak bir ilerleme dahi göstermezler. Ama insan bu doğal yapıyı geliştirir ve ilerletir. Bu nedendir ki uzlaşma dayalı bir dil sadece insanda mevcuttur (Rousseau, 1995, s. 113; 2015, ss. 6-7).

Rousseau'nun dilin doğuşuna ilişkin görüşleri dikkatlice analiz edilmelidir. İnsanın doğal gereksinimleri kuşkusuz ona göre dillerin kaynağıdır. Ama bu gereksinimler, şiddet derecesine göre birbirinden ayrı tutulmalıdır. Biyolojik açıdan yaşamı sürdürmek için karşılanması gereken temel-doğal gereksinimler Rousseau'ya göre, ancak işaret dilini, beden dilini doğurmuştur. Sesli dili doğuran; aşk, acı, nefret, sevgi gibi daha derin ve kuvvetli duygulanımların-gereksinimlerin açığa çıkartılması ve aktarılması çabasıdır. “İnsanın kullandığı ilk dil, en evrensel en etkili dil, bir araya gelmiş insanları ikna etmek gerekmeden önce de gereği duyulmuş olan biricik dil, doğanın çığıdır.” (Rousseau, 1995, ss. 111-112). Rousseau, duygulanımın retorikten daha etkili, önemli ve ilk olduğunu ileri sürer. Gereksinimlerin dili nasıl yarattığını ise şöyle anlatır:

Temel gereksinimlerin doğal etkisi insanları birbirinden ayırmak olmuştur, onları birbirlerine yaklaştırmak değil... Bundan dolayıdır ki dillerin kökeni asla insanın temel gereksinimlerinden kaynaklanmaz; onları birbirinden ayıran nedenden onları bir araya getiren aracın doğması saçma olurdu. Peki, nedir bu köken? Ahlaki gereksinimlerde, güçlü duygulanımlarda. Yaşamını sürdürme zorunluluğu insanları birbirinden uzaklaşmaya zorlarken bütün güçlü duygulanımlar onları birbirlerine yaklaştırır. İnsanlardan ilk sesleri çekip alan açlık ya da susuzluk değil aşk, nefret, acıma, öfkedir... (...) Meyveler elimizden

⁷ Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma (1995) başlıklı eserinin Birinci Bölümünde, insanın özelliklerini betimleyebilmek ve farklılıklarını ortaya koyarak eşitsizliğin kaynağına inebilmek için insan ve hayvan kıyaslamasını sıklıkla kullanır.

kaçmazlar, konuşmadan da onları besin olarak kullanabiliriz; yiyeceğimiz avı sessizce izler; ama genç bir kalbi heyecanlandırmak için, haksız bir saldırganı püskürtmek için doğa vurguları, çılgınlıkları, yakınmaları dayatır: işte en eski sözcükler böyle bulunmuştur ve bu nedenle ilk diller basit ve yöntemli olmaktan önce şarkıyla söylenen ve güçlü duygulanımlarla dolu dillerdir” (Rousseau, 2015, ss. 9-10).

Rousseau, dilin mecazlı yapısını yine dilin ilk doğuş evresindeki yanlış anlamalara dayandırır. İnsanlar önce heyecan ve yanılıyla bir şeyleri adlandırmışlardır ama ardından adlandırmalarının doğru olmadığını fark ederek gerçeklik ve olağanlık evresine geçmişlerdir. İlk gördüklerinde heyecanla adlandırdıkları şeyin, ileride o şey olmadığını ya da o şeyi temsil etmediğini anlayınca doğru adlandırmaya, temsile yönelmişler ve verdikleri ilk ad da mecaz olarak dile yerleşmiştir. Böylelikle dillerin mecazlı yapıları oluşmuştur. Rousseau, kök sözcüklerin büyük bir bölümünün güçlü duygulanımlardan ya da duyumsanabilir nesnenin etkisinden kaynaklanan yansıma sözcükler olduğunu düşünür. Bu da Rousseau’nun, natüralist yaklaşımından kaynaklanır. Başka bir anlatımla, insanlar doğa seslerini dile dönüştürerek dili oluşturmuşlardır. Bu düşüncesini müzik üzerinden aktaran Rousseau, seslerin vurgular aracılığıyla birbirlerine eklenerek ve bu eklenmelerin zaman içerisinde değişik formlarda gerçekleşerek günümüzdeki dilleri meydana getirdiğini söyler (Rousseau, 2015, s. 12).

Onları [dilleri] birbirlerinden ayıran ilk neden yereldir, onların doğduğu iklimlerden ve oluşma biçimlerinden iler gelir; Güney ve Kuzey dilleri arasında görülen genel ve ayırt edici farkı kavramak için bu nedene dek gitmek gerekir. Avrupalıların büyük kusuru, şeylerin kökenleri üstüne felsefe yaparken her zaman çevrelerinde olup bitenden yola çıkmalarıdır. Verimsiz ve sert bir toprakta yaşayan, soğuktan ve açlıktan ölen, kendisine bir barınak ve giysiler yamak zorunda kalan ilk insanları bize göstermekten hiç geri kalmazlar; insan türünün, bütün öbür türler gibi, sıcak ülkelerde doğduğunu ve yer kürenin üçte ikisinde kış mevsiminin pek az bilindiğini hiç düşünmeden, her yerde sadece Avrupa’nın karlarını ve buzlarını görürler (Rousseau, 2015, s. 33).

Rousseau, çalışmasının birçok yerinde güçlü duygulanımların, doğadaki seslerden dili türettiğini, bu nedenledir ki, coğrafi özelliklerin dilin oluşumunda temel faktör olduğunu belirtir. Nihayetinde ortak bir dilin oluşması Rousseau’ya göre insanların bir araya gelmesiyle mümkündür. Elverişli iklimler ve coğrafyalarda yaşayan insanların, elverişsiz iklim ve coğrafyalarda yaşayan insanlara göre bir araya gelerek bir toplum kurma olasılığı daha düşüktür. Çünkü yaşam koşulları görece daha rahattır, ama bir noktadan sonra bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Bu düşünce Rousseau’nun toplumun oluşmasına dair temel düşüncesi olmakla birlikte dilin oluşumuna ilişkin düşüncesi için de geçerlidir:

Ama ancak kuyularla su elde edilebilen kurak yerlerde elbette onları kazmak için, ya da en azından kullanımı konusunda anlaşmak için bir araya gelmek gerekiyordu. Sıcak ülkelerdeki toplumların ve dillerin kökeni bu olmuş olmalıdır. (...) İlk şenlikler buralarda yapıldı, ayaklar sevinçten yerinde duramaz oldu, sabırsız jest yetmez oldu, ses ona güçlü duygulanımlarla eşlik etti, birbirine karışan haz ve arzu aynı anda kendini duyurdu (Rousseau, 2015, s. 48).

Rousseau, dilin, doğa koşullarını içinde barındırdığını sıklıkla vurgular. Doğanın cömert olduğu Güney iklimlerinde gereksinimlerin güçlü duygulanımlardan; doğanın cimri olduğu soğuk ülkelerde ise güçlü duygulanımların gereksinimlerden doğduğunu savunan Rousseau, zorunluluğun kederli çocukları olarak nitelendirdiği dillerin, böylelikle zorlu kaynaklarının izlerini taşıdığını anlatır. Rousseau’ya göre, daha sağlam insanlar daha az hassas organlara sahiptir ve sesleri de daha sert ve daha gürdür (Rousseau, 2015, s. 51). Sıcak ülkelerin dillerinin oluşum ilkeleri aşk ve rehavettir, hazza dair kuvvetli duygulanımlardır. Bu ülkelerde doğa, insanlara hemen hemen her şeyi sağladığından, bu insanların yapacakları pek bir şeyleri kalmamıştır. “(...) bir Asyalı memnundur, yeter ki kadınlardan ve rahatından yoksun kalmasın.” (Rousseau, 2015, s. 52). Rousseau, Asya’nın iklimsel rahatlığının Asya dillerine yansıdığını belirtir. Doğu dillerinin ise yazıya döküldüklerinde yaşamlarını ve sıcaklıklarını yitirdiğini vurgular. Doğu dillerinde, anlam sözcüklerin ancak yarısındanadır, bu dillerin tüm gücü vurgularında yatar. Bu yüzden Rousseau’ya göre Doğuluyu yazısından dolayı yargılamak, bir insanın resmini cesedinden

çizmeye benzemektedir (Rousseau, 2015, s. 56). Avrupa dilleri içinse tersi bir durum söz konusudur. Avrupa dilleri, yazıda güzel dururlar ama konuşulduklarında etkilerini yitirirler.

Rousseau üç yazma biçiminin/dil kullanımının olduğunu ifade eder. İlki, Meksikalı ve Mısırlıların yaptıkları şekliyle alegorik figürlerle nesnelere resmetmedir ve güçlü duygulanımları barındırır. İkincisi sözcükleri önermeleri üzerinde uzlaşmaya varılmış işaretlerle temsil etmedir. Bu yazma biçimi, ancak bir dilin tamamen oluşmasıyla ve halkın tümüyle bir yasa etrafında toplanmasıyla mümkündür. Çinlilerin dili buna uygundur, çünkü sözcükler resmedilir. Üçüncüsü ise konuşan sesi, sesli ya da eklemlemeli belirli bir sayıda temel parçalara bölme, yani seslere ve hecelere ayırma ilkesi üzerinden işler. Bu şekilde, eklemleme yoluyla sonsuz sayıda sözcük oluşturabilir. Bu da Avrupa dilleri için -Rousseau'nun ifadesiyle 'bizim dilimiz'- geçerlidir. Buradaki ilk sistemi vahşi; ikincisi barbar; üçüncüsü ise uygar halklara aittir (Rousseau, 2015, s. 18). Başka bir anlatımla, hiyeroglif sistemi vahşi, işaret sistemi barbar, alfabe sistemi uygardır.

Rousseau, kendisi gibi natüralist olan Condillac'ın dil düşüncesinden etkilenmiştir. "Bu konu üzerine [Étienne Bonnot de] Condillac'ın yapmış olduğu ve duygularımı tamamıyla doğrulayan, bana belki de ilk düşünceleri vermiş olan ilk araştırmaları anmak ya da yinelemekle yetinebilirdim." (Rousseau, 1995, s. 109). İnsanların ilk kullandığı dil hem Condillac'a hem de Rousseau'ya göre jest ve mimiklerden oluşan işaret dilidir. Eklemli dil zaman içerisinde derin duygusal gereksinimlerin giderilmesi için zorunlu olarak gelişmiş ve doğa seslerinden türetilmiştir. Aynı şekilde bu eklemli dil zaman içerisinde birbirinden koparak farklı dilleri doğurmuştur. Yine bu da insanların -Rousseau'nun ifadesiyle insanların, yeryüzünün bir noktasına sıkışıp kalmamasından kaynaklı olarak (Rousseau, 2015, s. 10)- yeryüzüne dağılması ve birbirlerinden kopmasıyla gerçekleşmiştir. Rousseau'da dil "ilahi bir ihsan" değil, "tabiatın çılgılığıdır." Klasik Tekvinci görüşün savunduğunun aksine insan üretimi bir yapıdır (Altınörs, 2012, ss. 3-7).

Rousseau, dilin kaynağını sorgularken, yeryüzünü sürekli ikiye böler. Kuzey ve Güney, Doğu ve Batı, Sıcak ve Soğuk gibi ikilikler üzerinden dillerin kökenini ve mantığını sökmeye çalışır. Rousseau'nun bu çabası, dilin kültürel bir yapı olduğunu kavramasından kaynaklanır. Eklemli dillerin birbirinden ayrıldığı zamanlara ulaşmanın mümkün olamayacağını kavrayan Rousseau, olası ihtimalleri mevcut toplumlar üzerinden irdeler. Aslında günümüzün genel kanısı olan -kuşkusuz tarih bunu her açıdan dayatır- kültürün coğrafyayı biçimlendirdiği şeklindeki kültürelci yaklaşıma tersinden bir göz atar. Kuşkusuz dili şekillendiren doğa, kültürü de şekillendirecektir. Bu yorum, Rousseau'nun bütün düşünceleri için geçerli bir yorum olmasa da, en azından dile dair düşüncelerinde ulaşılabilen bir yargıdır. Sözcük, dünya, nesne, bilinç arasındaki semantik ilişkileri soruşturmaz, dili insan ürünü olarak nitelendirir, bu nedenle dile yaklaşımı ifade edilmiş ilişkilere konumlanır ve aşırı düzeyde natüralisttir.

Sonuç

Dilin kökeni ve bileşenleri üzerine felsefi yazında ciddi tartışmalar ve teoriler mevcuttur. Âdem lisanı, natüralizm ve kısmen de konvansiyonalizm ekseninde dile yaklaşımlar mevcuttur. Platon, dilin Tanrı tarafından bağışlanmış bir yapı olmadığı kanısındadır. Göstergeler üzerinden dil düşüncesini serimleyen Platon, dilin yetkin insan-yasa koyucu tarafından oluşturulduğu kanısındadır. Yasa koyucu, şeyleri adlandırırken şeyin doğasını göz önünde bulundurmıştır. Bu düşünce Platon'un, şeyin doğası üzerinden dilsel göstergeleri temellendirdiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle Platon'un dile yaklaşımı natüralisttir. Platon, dilde mantıksal tutarlılık arayarak rastlantısallık ilkesini savunmamıştır. Şeyler ve adları arasında anlamsal ilişkilerin olduğunu düşünen Platon, gösterge-gönderge arasında semantik sorgulamalara girişir ve böylece semantik ilişkilere konumlanır.

Descartes, dilin Tanrı tarafından bağışlandığını ya da Âdem tarafından oluşturulduğunu doğrudan söylemese de insanı bütün canlı varlıklardan üstün kılanın dil yetisi olduğunu düşünmektedir. Dil düşüncelerini biyolojik yapı üzerinden açıklayan Descartes, gösterge-gönderge arasında doğal bağların olmadığını düşünür ve rastlantısallık-nedensizlik ilkesini benimser. Dili, zihnin bir ürünü olarak değerlendiren düşünür, dili, düşünce aktarma aracı olarak nitelendirir ve en gelişmiş haliyle insanda mevcut olduğunu söyler. Descartes'ı natüralist ya da konvansiyonalist olarak konumlandırmak pek olanaklı değildir. Ama insanı otomat olarak betimlemesi ve dil yetisinin en gelişmiş haliyle insanda olduğunu

düşünmesi ve bunu da Tanrı'nın lütfu olarak görmesi Descartes'ı kısmen natüralist bir noktaya yerleştirmektedir. Gösterge-gönderge arasında semantik ilişki aramayan Descartes'ın dile yaklaşımı ifadeseldir.

Hobbes, doğal yaşamdan toplum yaşamına geçişle birlikte yeni yapıların doğduğunu ya da mevcut olanların ise geliştiğini düşünmektedir. Bu yapılardan biri Hobbes'a göre kuşkusuz dildir. Dilsel göstergeleri Âdem'in oluşturduğunu belirten düşünür, bu göstergelerin çoğalmasını ve farklı dillerin doğmasını insan çabası olarak nitelendirir. Bu nedenle göstergelerin ilk oluşumu açısından Tekvinci, geliştirilmesi ve yeni dillerin oluşturulması açısından kültürelcidir. Gösterge-gönderge arasında anlamsal ilişkilerin varlığını reddeden Hobbes, rastlantısallık/nedensizlik ilkesini savunur ve dili ifadesel ilişkiler ekseninde irdeler. Natüralizm ve konvansiyonalizm düşüncelerinden herhangi birisi Hobbes'ta belirgin değildir. Fakat dilin insanlar ve toplumlar tarafından geliştirildiğini ve çeşitlendirildiğini düşünmesinden ve cemiyet yaşamındaki ortaklıklara vurgu yapmasından dolayı konvansiyonalist olduğu söylenebilir.

Locke, insan zihninin yaşam sürecinde dolduğunu düşünmektedir. Zihin, dili doğuştan getirmez, sonradan edinir. Locke, 'Adem lisanı' ifadesini kullandığı için göstergelerin ilkörneklere bağlamında Tekvinci kutuptadır. Fakat zaman içerisinde göstergelerin çoğalmasını, yenilerinin oluşmasını insan ürünü olarak değerlendirir, hatta bu noktada uzlaşım ifadesini kullanır. Gösterge-gönderge arasındaki ilişkinin semantik boyuta sahip olmadığını belirten Locke, rastlantısallık/nedensizlik ilkesinden yana tavır sergiler. Dilsel göstergelerle iletişimin ve anlaşmanın sağlanabilmesi için göstergelerin ortak imlere sahip olması gerektiğini düşünen Locke, farklı kültürlerde farklı dillerin konuşulmasını bu duruma bağlar. Bu nedenlerden ötürü Locke'un dil düşüncesi kısmen natüralist kısmen de konvansiyonalisttir. Göstergeleri semantik boyutta irdelememesinden dolayı dil-gösterge yaklaşımı ifadesel ilişkilere konumlanmaktadır.

Leibniz'in dil düşüncesi Platon'dan izler taşımaktadır. Gösterge-gönderge arasında doğal bağlantıların bulunduğunu ve rastlantısallık/nedensizliğin asla söz konusu olamayacağını belirten Leibniz, gösterge ve anlam arasında semantik sorgulamalara girer. Dilin oluşumu ve kökenine dair düşünceleriyle konvansiyonalizmden oldukça uzaklaşan Leibniz, onomatope yöntemiyle Âdem'in sözcükleri oluşturduğunu savunarak Tekvinci görüşü benimser. Onagöre Tanrı tarafından yaratılan hiçbir şey rastlantısal değildir, sadece zaman geçmiş ve nedenlerin üzeri kapanmıştır. Aynı durum dilsel göstergeler için de geçerlidir. Gönderge-gösterge arasındaki semantik ilişkinin üzerini tarih örtmüştür. Bu da, Leibniz'in natüralist bir çizgi takip ettiğini ve semantik ilişkilere konumlandığını gösterir. Leibniz'e göre dil, düşüncenin bir aynasıdır ve göstergeler bağlamda/tümcede anlam bulurlar.

Rousseau, ileri düzeyde natüralist bir dil düşüncesine sahiptir. Dili, insanların oluşturduğunu düşünen Rousseau, dilin doğanın çığılığı olduğu kanısındadır. İnsanlar sıradan isteklerini değil, derin duygulanımlarını açığa vurmak için dili/göstergeleri oluşturmuşlardır. Doğadaki seslerin yardımıyla göstergeleri şekillendirmişlerdir. Doğu, Batı, Kuzey, Güney dilleri arasındaki tonlama vb. farklılıkların nedeni Rousseau'ya göre kuşkusuz coğrafi farklılıklardır. Coğrafi özellikler sadece dili değil, kültürel yapıların tümüne şekil vermiştir. Rousseau, dil düşüncesi bağlamında Tekvinci görüşü savunmaz. Dil temel bir gereksinimse, tarih temel gereksinimleri gidermeleri konusunda insanları hep birbirlerinden ayırmıştır. Dil de temel bir gereksinimdir ve bu yüzden uzlaşyla oluşma ihtimali yoktur. Rousseau bu düşüncesinden dolayı konvansiyonalizmden oldukça uzaklaşır. Gösterge-gönderge arasında semantik soruşturmalara girmeyen Rousseau, dili araç düzeyinde irdeler ve düşüncüyü/duyguyu açığa çıkaran bir mekanizma olarak görür.

Felsefe alanında dil yaklaşımları farklılıklar göstermektedir. Fakat özleri itibariyle dilin/göstergelerin oluşumu ve iletişimsel işlevi üzerinde durmaktadırlar. Düşüncüyü kaydeden ve aktaran bir araç olarak filozofların düşüncelerine konu olan dili, ya Âdem aracılığıyla Tanrının ya da doğa veya uzlaşım aracılığıyla insanın ürünüdür. İnsan ürünü düşüncesi de 'bireysel çaba', 'doğa aracılığıyla bireysel çaba' ya da 'uzlaşım aracılığıyla toplumsal çaba' gibi kendi içinde farklılıklar gösterebilmektedir. Bu düşünceler, çalışmamıza konu edindiğimiz filozoflarda farklı şekillerde dile getirilmişlerdir. Filozofların üzerinde uzlaştığı nokta ise kuşkusuz dilin iletişimi sağlayan bir araç olduğu, duyguyu/düşüncüyü zihne kaydettiği ve gerektiğinde ise dışa aktardığı şeklindedir. Günümüzde de bu vurgu geçerliliğini korumakta ve dilin uzlaşım temelli-kültürel bir yapı olduğu savunulmaktadır.

Kaynakça

- Aktürel, T. (2016). Kratylos'a giriş. *Diyaloglar* (13. bs.) içinde. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Altınörs, A. (2009). *İdealar ve dil bağlamında Locke ile Leibniz*. Ankara: Eflatun Yayınevi.
- Altınörs, A. (2010). Düşünce ile dil arasındaki ilişkiye Descartes'ın yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 389-401.
- Altınörs, A. (2012). Rousseau'nun dilin kökeni meselesine yaklaşımı. *Bilig*, 63, 1-10.
- Ariew, R. vd. (2015). *Historical dictionary of Descartes and cartesian philosophy*. UK: Rowman & Littlefield.
- Aysever, R. L. (2002). Kratylos: Adların doğruluğu ve bilgi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), 153-166.
- Dereko, A. (2007). Locke'da ve Locke-öncesi dönemde dil felsefesinde nesne-ad ilişkisi. *SBAR*, 9, 97-120.
- Descartes, R. (2013). *Yöntem üzerine konuşma* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Descartes, R. (2016). *Ruhun tutkuları* (M. Erşen, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2017a). *Felsefenin ilkeleri* (M. Akın, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (2017b). *Hakikatin araştırılması: Dünya ya da ışık üzerine inceleme* (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Gert, B. (1996). Hobbes's psychology. T. Sorell (Ed.), *The Cambridge companion to Hobbes* içinde (ss. 157-174). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gören, E. (2015). *Kratylos* (E. Gören, Çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Habermas, J. (1996). *İletişimsel eylem kuramı* (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hobbes, T. (1994). *Human nature and De Corpore Politico* (J. C. A. Gaskin, Ed.). UK: Oxford University Press.
- Hobbes, T. (2012). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: YKY.
- Kula, O. B. (2012). *Dil felsefesi-edebiyat kuramı-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Leibniz, G. W. (1996). *New essays on human understanding* (P. Remnant ve J. Bennet, Trans. & Ed.). UK: Cambridge University Press.
- Leibniz, G. W. (2014). *Metafizik söylemler* (H. Erdem, Çev.). İstanbul: Arya Yayıncılık.
- Leibniz, G. W. (2014). *Monadoloji, metafizik üzerine konuşma* (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Locke, J. (2013). *İnsan anlığı üzerine bir deneme* (V. Hacıkadiroğlu, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Lowe, E. J. (1995). *LOCKE: On human understanding*. London: Routledge.
- Ott, W. P. (2004). *Locke philosophy of language*. UK: Cambridge University Press.
- Partee, M. H. (1972). Plato's theory of language. *Foundations of Language*, 8(1), 113-132.
- Platon. (2016). Kratylos (384a-440e). *Diyaloglar* (T. Aktürel Çev., 13. bs.) içinde (ss. 191-260). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Platon. (2016). Sofist (216a-268a). *Diyaloglar* (A. N. Soykan, Çev., 13. bs.) içinde (ss. 543-623). İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Poyraz, H. (2004). Adlandırmanın doğası ve adların nesnesine uygunluğu ekseninde doğalcılık-uzlaşmacılık tartışması. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 226-242.
- Rousseau, J. J. (1995). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma* (R. N. İleri, Çev., 5. bs.). İstanbul: Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2015). *Dillerin kökeni üstüne deneme* (Ö. Albayrak, Çev., 5. bs.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2017). *Toplumsal sözleşme* (A. Meral, Çev., 2. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sankey, H. (2010). Descartes's language test and ape language research. *Teorema*, 29(2), 111-123.
- Sedley, D. (2006). Plato on Language. H. H. Benson (Ed.), *A companion to Plato* içinde (ss. 214-217). UK: Blackwell Publishing.
- Wittgenstein, L. (2001). *Tractatus, logico-philosophicus* (D. F. Pears ve B. F. McGuinness, Çev.). London & New York: Routledge.
- Wittgenstein, L. (2017). *Defterler 1914-1916* (A. Utku, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.